

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- M. SILLAOTS:** Jaan Lattikust kui noorsookirjanikust.
- M. KAMPMAA:** Pidevalt jätkuvaid jooni Juhan Liivi elus
ja loomingus.
- H. VIRES:** Eduard Bornhöhe elust Jõhvis.
- M. PUKITS:** Mai Roos ja selle aine käsitlejad.
- A. LOORING:** Jüri Vilms Pärnus.
- ED. HUBEL:** Enn Kippel — Issanda koerad.
- O. URGART:** Jaan Kärner — Pidu kestab.
- D. PALGI:** O. Luts — Sügis.
- A. SANG:** Henrik Ibsen — Peer Gynt.
- L. PALM:** Carlo Collodi — Lõbusaid lugusid lastele.
- J. KÖPP:** A. Palm — Villem Reiman.
- H. PAUKSON:** Alfred Vaga — Aleksander Uurits.
- A. PALM:** Ed. Laaman — Eesti iseseisvuse süünd.
- Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 15. ja 16. poogen.

№ 11.

25. november

1938

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1938 ASUTATUD 1906. XXXII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRUUS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TÜGLAS (kirjandus).

Käsitõlkide tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetuse ja talituse: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Aia 19, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbriga korrapäraselt ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rütüli 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

O/ü. J. G. Krüger, Rütüli 11, tel. 7-60.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.

„Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaühikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermannini 11.

Viljandis: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga à 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

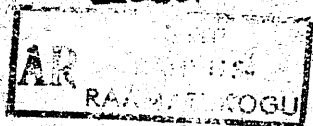
Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar 938 P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

NOVEMBER 1938

NR. 11

JAAN LATTIKUST KUI NOORSOO- KIRJANIKUST.

Jaan Lattik on ladus kõnemees. Teda on mõnus kuulata, kõnelgu ta kirikukantslist või parlamendipodiumilt. Kõneldes jääb Lattik alati lihtsaks, asjalikuks ja omapäraseks; just samad jooned iseloomustavad Lattikut kirjamehena — igatahes neis teoseis, mida üldistavalt võiks nimetada noorsooraamatuiks. Sellisteks teosteks on ilmumise järjekorras: jutukestekogu „Meie noored“ (1908), jutukeste ja vestete kogu „Minu kodust“ (1921) ja mälestustekogu „Koolipoisid“ (1928); siia kuulub oma laadilt teatud määral ka reisikirjeldustekogu „Lõunamaale“ (1925).

Kas Lattik ise oma laste- ja noorte-elust võetud lühilookesi jutustades alati just noort lugejaskonda silmas pidas, seda ei tea küll öelda. Iga kord vist mitte. Neid lookesi jutustades huvi- ehk autorit lugejaskonna küsimus üldse vähem kui jutustamise võimalus ja jutustamisprotsess ise. Niihästi „Meie noored“ kui ka „Minu kodust“ ja „Koolipoisid“ on sisuliselt autori lapsepõlvemälestusi kirjeldavad teosed; selliseid asju kirjutatakse küpsemasse ikka jõudes nii öelda enda lõbuks, mitte oletatava lugeja meeleheaks. Ja selliste asjade väärtus on suurel määral sellest, kuidas neid jutustatakse.

Lattiku lühilookesi lugedes on tunne, nagu kuuleksid autori enda häält, nagu pajataks neid jutukeisi elav inimene, mitte surnud trükitäht, — nii südamlikult-intiimne ja nii lihtne on jutustamisviis. Oivalisteks noorsooraamatuteks teebki Lattiku lugudekogusid peamiselt see jutustamisviis: ideaalne noorsooraamatu stiil, milles pole vähimatki teesklust ega sõnadega vigurdamist, vähimatki püüet kunstipäraselt keeruline või ainest üle olev olla. Lattik ei taotle välist mõjuavaldust, ei taha vormiga hiilata; tema kirjutamisviis on ta noorsooraamatuis nii lapidaarne, et välispidine

külg kaob sisu taha; sõnakunstis paratamatult vajalik vorm sulab sisse ja muutub selle lahutamatuks osaks: vorm ja sisu on üks.

Lihtne ning asjalik on Lattiku noorsooraamatute stiil, kuid asjalikkus pole kuiv ega lihtsus puine: Lattiku stiilis on liiga palju omapärasust, jutustajat ennast iseloomustavat isikupärasust. Ta mõte teeb ajuti ootamatuid käänakuid, lööb vahel jutu käigusse või lauseehitusse vembu sisse. See annab stiilile erilist mõnu, paneb vahel muigama, võib ka mõnikord natuke pahandada, kui lugeja ise pole sugugi vembumees ega armasta üle aisa hüppamist, vaid eelistab siledat ning kulunud rada. Ilusa näite Lattiku stiilist annab „Kodu“-nimelise pala algus vestete- ning jutustustekogus „Minu kodust“; see algus käib nii: „Seda pean ma kohe alguses ütlema, et õunaaeda meil ei olnud. Üksainus metsõunapuu kasvas koplis, see kandis vissisid, niisuguseid üsna mõruidaid õunu...“ Jne. Lattik asub alati kohe asja juurde — resoluutselt ja ilma et ta seda kõige sobivamat algust ootama jääks või otsima läheks. Ta kirjutab nii, nagu vestaks ta oma lugusid nelja silma all või kitsas sõpraderingis; sellest see intaimne soojus ja kodusus kõige lihtsuse juures.

Tol ajal, kui „Meie noored“ ilmus, s. o. 30 aastat tagasi, ei peetud meil üldiselt stiili lihtsust veel kuigi suureks vourseks, — otse vastupidi: selles kiputi sageli nägema vaesust, väljendusvõime saamatust. Alles tänapäeval osatakse vahet teha lihtsuse ja vaesuse vahel; maitse on kolmekümne aasta jooksul muutunud koguni seevõrd, et lihtsus ning asjalikkus nüüd on seatud aukohale ja lihtsat asjalikkust taotlevad needki kirjanikud, kelle loomusele see hästi ei vasta. Lattik on oma noorsooraamatutega tublisti ajast ette jõudnud ja „uusasjalikkuse“ pioneeriks olnud ammu enne uusasjalikkuse mõiste olemasolu; juba 30 aasta eest oli Lattik moodne tänapäeva mõttes. Võib ju olla, et mood aja jooksul jälle muutub, kuid loetavaks jäävad Lattiku noorsooraamatud oma stiili poolest veel kauaks, sest lihtsus paelub ka siis, kui see just moes ei ole, — palju hõlpsamini vananeb väline stiili ehtimine ebaoluliste ilustavate võtetega, mis sisuga orgaaniliselt seotud pole.

Mitte ainult oma stiililise nappuse ja pregnantsusega pole Lattiku „Meie noored“, „Minu kodust“ ja „Koolipoisid“ esmajärguliseks noorsoo-lugemisvaraks, vaid samuti ka sisuliselt, kuna tegelasteks on neis peaaegu alati lapsed ja noorukid, sündmusteks pisijuhtumused laste ja noorte elust. Tänapäeva noorte lugejate vaatekohalt annab neile lugudele omamoodi eksootilise

hõngu see asjaolu, et need juhtumused kõik toimuvad kau-
ges minevikus; olud on vahepeal peadpööritava kiirusega muu-
tunud, vaated mõnelegi asjale hoopis teissuguseks saanud. Lin-
nalastest rääkimata elavad praegu maalapsedki üsna teissugust
elu kui need Võru-Karula murrakut kõnelevad mehehakatised ja
pisitüdrukud, kellest jutustab Lattik. Noortele meeldib lugeda
asjust ja aegadest, mis oma võõrapärasusega tähelepanu ärata-
vad; mida kaugemale minevikku kaob Lattiku noorsooraamatuis
kirjeldatav aeg, seda enam peaksid need raamatud noortele luge-
jatele huvi pakkuma. Mitte ainult lihtsat uudishimu rahuldava
ajaviite-lektiüürina, vaid ka silmaringi avardavas ja kasvatavas
mõttes: mida kaugemale minevikku vajub Lattiku lapse-
põlve aegset maaelu iseloomustav eksootika ja mida vähem usuta-
vaks muutuvad Lattiku kooliskäimise tingimused, seda rohkem
õpetlikku sugeneb Lattiku noorsooraamatuisse, ilma et autoril
tarvis oleks selleks enam kätt või jalga liigutada: aeg ise töö-
tab tema eest. Vaba Eesti kooliõpilastele võib Lattiku „Kooli-
poiste“ veneaegne kool varsti fantastilisena tunduda — nagu
eesti linnalapsele fantastilised tunduvad „Meie noortes“ jutusta-
tud lookesed neist muistseist aegadest, mil „meil veel pükse ei
olnud“, mil „karjapoiss oli kuningas“ ja käis metsas „kronksu“
pesa otsimas.

Meil on vähe noorsooraamatuid, mis linnanoortele suudak-
sid isade ja isaisade aegseid maaolusid lähedale tuua; nende vä-
heste seas on Lattiku omadel tänini silmapaistev koht olnud, —
mitte juhuslikult pole „Meie noored“ juba neljandat korda trü-
kist ilmunud. Lattiku noorsooraamatute meeldivuse üheks põh-
juseks on peale muu, peale stiili-vooruste ja sisu paeluvuse, kind-
lasti ka teoste meeleeoluline külg. Alati oskab Lattik parajal pai-
gal mõne vähese sõnaga sisendada õiget meeleeolu, nii et tunned
end tõesti kantuna kirjeldatava aja oludesse: „Kätte nad seekord
üksteist ei saanud. Kevadel on ülepea raske teist kätte saada.
Põgeneb eest ära, kõik teed on lahti, jookseb küüni, punub
metsa, — ei ole tuisatud teed, ei ole külma, ei ole jalas raskeid
saapaid. Kevadel on inimene vaba“ (Minu kodust, lk. 87). Sa-
geli on meeleeolul nukrutsev alatoon, niisama tihti mõnusalt hu-
moorikas kõrvalmaik, mida noored lugejad ikka hea meelega
tervitavad, mille eest aga suur enamik noorsookirjanikke püüab
kramplikult hoiduda, püües aina väarikuse igavais piirides.

Lattiku lookesed lastest ja noortest suudavad täiskasvanuid
just samal määral veedelda kui noori, mõnikord ehk rohkemgi:
siis, kui täiskasvanu on omal ajal ise maal karjakuningaks olnud

või kui ta on jõudmas neisse eluaastaisse, mil enda ja teiste lapsepõlve hakkab kuldama kirgas ehavalgus. Noorsooraamatute väärtuse mõõdupuuks on alati olnud see, kuivõrd nad jaksavad kütkestada täiskasvanut; Lattiku noorsooraamatud on head, sest isa loeb neid niisama meelsasti kui poeg, isa pärandab nad pojale ja poeg pojapojale. Lattiku noorsooraamatud on raudvaraks meie noorsookirjanduses — klassiliseks raudvaraks, mille väärtus on põline.

M. Sillaots.

PIDEVALT JÄTKUVAID JOONI JUHAN LIIVI ELUS JA LOOMINGUS.

Luuletaja surma 25 a. mälestuspäevaks.

Veerandsajandi-pikkune vahemaa, mis meid tänavu 1. detsembril Juhan Liivi surmapäevast lahutab, võimaldab ta elu ja luuleloomingut vaadelda juba ajaloo perspektiivis ja tõsta esile neid olulisemaid jooni, mis selles mõranenud luuletajakujus meile alguses paistsid silma ebamäärastena ja katkelistena. Siin tuleb kõigepealt meenutada tõsiasja, et Juhan Liiv oma eluajal ei katsunud kunstlikult kindlustada oma kirjanikukuulsust pärast surma. Ta ei ole oma positsiooni säilitamiseks levitanud oma sõprade ja austajate keskel soodsaid andmeid ja vaateid ega ole katsunud oma mälestust sel teel elustada, et oleks määranud kirju posthuumseks publitseerimiseks. Otse vastupidi, Juhan Liiv on kinnisest iseloomust hoolimata oma nõrkusi ja vigu siiralt ning avameelselt sugulastele ja sõpradele avaldanud, kes seda kõike edasi andsid, omalt poolt vahel põhjendamatuid kartusi ja oletusi juurde lisades, nõnda et see luuletajakuju lõpuks avalikkusele esineb nagu alasti kistult. Siiski pole need pihtimused ja enesepaljastused ta kirjanikuprofiili kuigi palju tumestanud. Ta surmapäeva mälestuseks katsun kontemplatiivses ja sünteesivas vaatluses reastada peamiselt neid teatmeid ja nähtusi ta rahutust elust ning katkendlikust tegevusest, mis enam-vähem pidevalt korduvad ja aitavad ta olemust, isiksust ja karakterit selgemalt näha.

Juba J. Liivi poisikeseeas tuli avalikuks küllalt energiline tung iseseisvale vaimsele tööle. Kui vennad talle lugemiskunsti ei mallanud õpetada, võttis laps raamatu ja puuris niikaua iseseisvalt, kuni lõpuks lugeda oskas. Lugemiskirg jäigi talle oma-seks kuni surmani. Küll ei suuda ta end sundida kohustusliku

töösunni ja distsipliini alla, kuna ta sellisest vaimsest tegevusest ruttu tüdineb, kuid meelistööle, mis ta isiklikke huve rahuldab, andub ta vabatahtlikult ja töötab siis teinekord sellise innuga, et unustab söömise ja suitsetamise. Küll on Liiv vahel kohusetöö koormuse üle kaevanud, kuid huvitöö kohta ei kuule me ta suust muud kui vaimustust ja ülistust. Ainult nende viletsate olude üle kaebab ta, mis teda takistasid rahulikult huvitööle andumast. Ja ometi on see intensiivsus, võiks öelda hingepalang, mida just huvitöö talt nõudis, viinud ta iga kord vähemate ja suuremate ülepingutusteni, nii juba a. 1890 Avispeal, kus ta „Vastu voolu“ kirjutades sattus loomispalavikku, mille tõttu ta käitumine sugulastelegi arusaamatuks muutus, samuti 1892 töötades loomisekstaasis Hetseli tänavas ja Oja talus, kus ta päädis oma proosatoodangu paremiku. Just üle jõu käivas huvitöös, mille juures ei peetud silmas puhkusevajadust, purunes Liivi vaimne tervis lõplikult, kuna lisaks sellele rõhus veel masendav teadmine, et seda tööd ei osatud õieti hinnata. Oleks Juhan Liiv a. 1885 Unikülas Simuna kihelkonnas talle pakutava rahvakooliõpetaja koha vastu võtnud, seal naitumise teel korraliku toitluse ja rahuliku koduse elu osaliseks saanud, pakutav amet teda harjutanud kohuseid täitma ja ka järjekindlalt puhketunde pidama, ta oleks oma nõrgast tervisest hoolimata, nagu palju teisi koolipapasid, võinud vanaks saada. Muidugi oleksime siis kaotanud väljapaistva luuletaja. Kuid Liivi veetles muusateenistus; see tõi talle küll ühelt poolt suure võidu, kuid teiselt poolt raske kaotuse.

Valides tööalaks okkalise ajakirjanikukutse, soodustas ta neurasteenia arengut, mis oli seda kardetavam, et ta oma keha-konstitutsiooni, seedimisriikete ja verevaesuse tõttu sellele tööle oli determineeritud. Vaimne pingutav töö, korratu toitlus ja vähene puhkus võisid neurasteeniat ainult kasvatada ja võimule aidata. See tervislik olukord põhjustaski ta hingelise tasakaalutuse, siit on pärit ka tema umbusk kaasinimeste vastu, kes suhtusid temasse ükskõikselt, ja kinnisidee, et teda vaenuliselt jälitatakse. Närvinõrkus teeb inimese ka veel kartlikuks ja araks. Neurasteeniaga oleks Liiv võinud edukalt võitlusse astuda. Tol ajal kirjutas dr. P. Hellat vihkudena ilmuv „Tervise õpetuses“ ebahaigusest, selle tekkimisest ja kõrvaldamisest, kusjuures hoiatas lugejaid haiguste simuleerimise eest. Hellat seletas, et ärimehed oskavad lüüa kapitali sellega, et nad populaarteaduslikkudes arstiraamatutes oskavad noorte inimeste salapahele hästi kartusväärilise ja hirmuäratava kuju anda. Kuid need arstlikud nõuanderaamatud, mida iga soliidne teadusmees

tervishoiu alal käskis tingimata ahju ajada, olid Liivile juba oma karuteene teinud, temasse nii sugereerivalt mõjunud, et ta enam Hellatigi mõistlikke ja rahustavaid seletusi ei uskunud. Oma hella südametunnistuse ja lakkamatu süütunde tõttu vaevas ta end liialdatud etteheidetega, et ta loetud nõuanderaamatute järgi oma süü pärast peab kord mõistuse kaotama.

Üleliigne erkus ja sellele järgnev roidumus vahetuvad neurasteenilise kirjaniku elus juba tema tegevuse algusest peale ja need üles-alla liikuvad võnked ta enesetundes, rõõmutuju ja norumeeleolu, korduvadki tema hinges läbi kogu elu, nii enne kui ka pärast saatuslikku katastroofi. Kui Liivi enesetunne on positiivne, meel rõõmus, siis töötab ta energiliselt, kui aga enesetunne muutub suure ülepingutuse tõttu negatiivseks ja lõdvaks, siis valdab teda esmalt apaatia ja vaimne väsimus, hiljem juba ka meeltesegadus. Meile näib nüüd, et Liivi aktiivsus seisis siiski passiivsusest ülekaalus. Aktiivsest loomusest kõneleb ta sõnamäng Grenzsteini pilkamiseks juba koolipoisipõlves, energiline esinemine Viljandis „Sakala“ toimetuses, kui ta seal vaimseid püüdeid ei leidnud, ta kiidetud hoolsus „Oleviku“ toimetuses, energiline sõnavõtt enesekaitseks E. Vilde vastu ja püüe ka haiguse ajal lähedamaid hetki ära kasutada loovaks tööks. Sattudes meeltesegadusse avaldas ta suurt aktiivsust füüsilistes jõupingutustes, matkates jalgsi pikki teekondi ja kattes öö-päeva kohta kord umbes 100 km. Liivi välist elukäiku ei suutnud välist mõjutused kuigi palju muuta. Kõik pidi nõnda tulema, nagu tegelikult sündis, sest Liivi psüühikas oli ta saatus tee juba suurel määral ette märgitud.

Missugused on Juhan Liivi eluliikumise ajed ja need simeed, mis tema isiksust ühendavad ta kirjandusliku loominguga? Jälgides Liivi välist elukäiku ja sisemist arengut märkame ta iseloomujooni ja neid tunge, mis ta loomingut põhjustavad. Juba karjasepõlves ärkab tal iha ilumuljete järele, kuid ühes sellega varane enesetunne ning loova fantaasia tegevus: ta arvas linde just temale ilusamini laulma hakkavat, kui linnud teda nägid. Varakult avaldab Liiv vaimseid huve, otsib elava vaimu lähteid. Mille üle Juhan Liiv kunagi ei kahelnud, see oli ta kirjanikuanne. Eneseteadvust ja -tähtsustust võis ta selgesti väljendada veel ajal, mil kõik muu ta vaimu ees näis pimenevat: „Ja sinu mõte ja sinu meel kord tuksub su rahva rinnast.“ Juhan Liivi eluliikumist põhjustav teotung, ta „soovide sinirand“ on tahe „paista kaugele“, omandada kõlav nimi, „võita kuulsus“. Selle eesmärgi saavutamiseks ta on valmis kaalule panema oma

südamearmastuse, mille säilitamiseks tal oli võimalus ja juhus hakata kooliõpetajaks, ohvriks tooma tervise ja pikema eluea. Ja ometi oli nukrust põhjustav haigus Liivil teguriks, mis lisas ta luuletustele otsekohesust ning avaldamisjulgust. Vitaalsus avaldub tal produktiivsuses. Ka loov, kujundav jõud ja demonlikkus, mis üle ta elukäigu hõljus, on siin lahutamatud. Eri-listeks karakteromadusteks on Liivil aatelise mõttesuunaga ühendatud kõrge moraalsus, avameelsus ja siirus, kuid seejuures oli ta iseteadlik ja hella autunde tõttu kergesti haavuv.

Nagu Liivi haigus hiilis salaja, nõnda arenes aegamööda ja ilma suuremate hüpeteta ta kirjanduslik toodang. Kui ta värsivalamiseks esimesi samme astus, moodustasid selle aja luule sisu aatelised hariduselamused, mille väljenduseks rakendati korrapärast ning kindlat luulekeelt. Kuid juba ta esimestesse röömsalt häälestatud värssidesse näeme segunevat kurvameelset tundeduulet, milles noormees kõneleb hingele langevast varjust ja varasest hauast, mida kuu kurvalt valgustab. „Sakalas“ avaldatud luuletuses nimetab ta oma südant pimedaks kuristikuks, kuhu ise kardab vaadata. Hiljem, areneva psühhoosi mõjul kasvavad tal hingelised kannatused sedavõrd, et ta ei suuda enam nukrustundeid alla suruda, ja nii iseendasse süvenedes tunneb ta ärkavat isiklikke meeleliigutusi — ürgelamusi — sellise jõuga, et ei suuda neid enam varjata maailma eest. Ta motiivistik rikastub küll uute luuleelementidega, kuid värsitehnikas ja luulekujude valikus jääb Liiv siiski selleks, kes ta oli alguses. Ta suudab tõendada, et luulevõimu saladus ei seisa uutes riimides, senikuulmatuis võrdkujudes ja rafineeritud värsitehnikas, vaid tõeliste ning sügavate elamuste edasiandmises ja et hingetuld võib avaldada ka lihtsate ja ammutuntud sõnadega. Toodetes, mis on tõusnud sügavamast, omapärasemast hingepõhjast, ei ole midagi tehtut, otsitut, kunstlikku, väljamõeldut, seepärast võib ta olla kunstnik kõigile.

Algupäraste külajuttude kirjutamisel avaldab Juhan Liiv kalduvust realistlikule ainekäsitlusele, milles ta osutub eesti psühholoogilise novellikirjanduse rajajaks. Võib ta peateosest „Vari“ küll leida järjekindla jutuintriigi ja loogilise hingeelu arengu puudust, kuid seda oleme kõik isiklikult tundnud, et meile siin harukordse jõuga elamusi sugereeritakse, mida seni eesti jutukirjanduses võidi asjata otsida. Liivist võib veel prae-gusaja kirjanik eeskuju saada, kuidas tegelasi esitada nii elutruult, käegakatsutava tõelikkusega, et neid nagu kehalikult eneste ees arvame nägevat.

Elu juhtivaks täheks oli Liivil püsivalt ja kõikumatult rahvuslik aade. Seda ei kandnud ta mitte ainult meeleolus ja mõttes enda jaoks, vaid kuulutas eestlust veenvalt sõnas ja teos. Ja kui ta oma ratsionalismi ja liberalismi kalduvate vaadete tõttu muidu kuigi selgelt ei väljendanud usulisi tundeid, siis libisesid tal isamaa saatuse pärast ometi üle huulte palvesõnad: „Sind kõige looja kaitsku ja olgu sinuga!“ Isiklikus käitumises võtab ta juhiseks tegeliku kombeõpetuse, kuid oma luuletustes levitab ta õigluse, aususe ja humaansuse ideed.

Nagu mitmed teisedki vaimuvõitlejad Eestis, ei saanud Liiv eluajal õiglase hinnangu osaliseks. Kaasaeglaste keskel maksev ja ka veel pärast surmne avalik arvamine pidas teda poolharitud, vähe väljapaistvaks ja annete poolest keskpäraseks inimeseks, kelle seltskondlikku seisundit ei kadestatud. Ometi peitus Juhan Liivis rohkem, kui arvati. Kui nüüd pikema ajavahemiku tagant talle uuesti läheneme, seades luuletaja elu ja tegevuse sügava põhivaate raamistikku, milles kõik ta isiklikud nõrkused, elu raskused ja kannatused seletatud valguses esinevad ja meie temaga ainult vaimsesse osadusse võime astuda, siis selgub, et Liiv teistest kaasaegsetest luuletajatest ja kirjanikkudest, kes ka juba mullapõues puhkavad, oma teadmiste tagavaralt ega formaalselt hariduselt sugugi taha ei jää. Kuid esteetiliselt maitsetult ja eriti veel filosoofleva mõttetarkuse ning -teravusega ületab ta kaasaeglasi ja ilumõiste selgitusel ning väljendusviisi arendusel on ta oma ajast kaugele ette rutanud. Nii eesti proosas kui ka värsis ütles Juhan Liiv uue sõna ja oli teadlik, et „see rahva koda ehitab ja põlvest põlveni kajab“.

M. Kampmaa.

EDUARD BORNHÖHE ELUST JÕHVIS.

Eduard Brunberg-Bornhöhel on ajalooliste ainete käsitlejana ja kunstipärasema ajaloolise jutustuse rajajana meie kirjanodusloos silmapaistev koht. Tema „Tasuja“ ja „Villu võitlused“, kuigi tänapäeva nõudlik kirjandusekriitika näeb neis olulisi puudusi, on meid noores eas ometi vaimustanud, sügavasti mõjutanud ja hiljem unustamatult meeles püsinud.

Nagu teame, on Eduard Bornhöhe maine elukäik olnud väga vahelduv ja mitmekesine. Oma rahutu iseloomu ja elava temperamendi tõttu on ta tihti ühest paigast teise liikunud, ühelt teenistuskohalt teisele siirdunud, vahetades maid ja linnu alatasa

uute vastu. Alles pärast seda, kui ta a. 1898 36-aastase mehena abiellus ja kui ta mõni aeg hiljem oli saanud ülemtalurahvakohtu esimehe koha Jõhvis, vaibus temas reisimiskirg. Sel kohal teenides pühendas ta kogu oma energia perekonnale, elukutsele, osalt ka kirjanduslikele harrastustele ja seltskondlikule tegevusele. Nii kujunes Jõhvis ametis oleku aeg Bornhöhele vaiksemaks eluperioodiks enne Tallinnas veedetud eluõhtut.

Järgnevas kirjeldame Ed. Brunberg-Bornhöhe elu ja sellega ühenduses olnud mõningaid sündmusi Jõhvis nende teadete, andmete ja jutustuste põhjal, mis allkirjutanu on kogunud siinseilt vanemalt elanikelt, kellel kirjanikuga (resp. kohtunikuga) on olnud kas isiklike või kaudseid kokkupuuteid. Nende andmete ja teadete avaldamine peaks olema õigustatud, sest just seda ajajärku Bornhöhe elust tunneme kõige vähem. Kogutud materjale, mida tulusalt saaks ära kasutada artikli koostamisel, ei ole kahjuks küll palju, sest kirjaniku elu ja tegevus jäi rahva eest teatud määral ikkagi varjatuks ja neist, kes temaga olidki lähemas kokkupuutes, on mitmed juba kas teisale elama siirdunud või surnud. Ka viibis kirjanik oma vabal ajal sagedasti silmapiirilt ära Narvas, kus elutses ta perekond. Kuid neistki väheseist teatest ja usutlustest, mis on saadud teadlikumailt ja usaldusväärsemalt isikuilt Jõhvis ja ümbruskonnas, piisab ometi selleks, et mõnevõrra valgust heita Bornhöhe üsna vastutusrikka ameti ajajärku, sellesse ajajärku meie ajalooliste jutustuste autori elus, kus tal õigust ja karistust tuli jagada rahvale, kelle keskel ta ise oli sündinud.

Jõhvis asus talurahva ülemkohtuniku Eduard Brunbergi kantselei Rakvere tänavas, J. Redlichi majas. See madal ühekordne varjulises kohas olev puumaja on veel praegugi alles (kuulub nüüd kartulikaupmees Uustalule). Siin käisid ümbruskonna talunikud kohtuasjus tema jutul. Brunberg oli üsna vastutulelik inimene ja maameestega ta sai hästi läbi. Ta võttis neid mõnikord vastu ka neil kellaaegadel, mil kantselei polnud ametlikult avatud. Tema isiklik elukorter oli kantselei kõrval, kus ta õhtuti vahetevahel tegi ka kirjanduslikku tööd ¹⁾.

Kohut mõistmas käis Ed. Brunberg Jõhvi alevist (praegu Jõhvi linn) umbes 4 km eemal asetsevas Jõhvi endises vallamajas Puru külas. Tema kätte läksid läbivaatamisele ja arutamisele kõik need kohtuasjad, milles asjaosalised ei jäänud rahule harilikus talumeestest koosnevas vallakohtus tehtud otsusega. Jõhvi

¹⁾ Teade Jõhvi rätsepmeistriilt Karl Nordmannilt (59 a.), 25. X 1938.

ülemtalurahvakohus moodustas kõrgema kohtuinstantsi, mille piirkond oli üsna laialdane: sellesse kuulus hulk Alutaguse valdu — Jõhvi, Mäetaguse, Illuka, Iisaku, Voka, Vaivara jmt. Kõigi nende valdade edasikaebused tulid Ed. Brunbergi otsustada, kelle õigusemõistmisega maamehed jäid üldiselt päris rahule, — nurinat polnud kuulda. Ed. Brunbergi kui ülemtalurahvakohtuniku ülesannete hulka kuulus ka vallakohtute asjaajamise revideerimine oma rajoonis, mida ta toimetas vähemalt kord või paar aastas. Revideerimisel olnud ta nõudlik, aga ka mitte liiga, teinud võrdlemisi põhjaliku töö ja jaganud vallakohtunikele ka meeeldi juhatusi. Varjamisi ja vigurdamisi ta pole sallinud ²⁾).

Oma kohtuametis olnud ta teravmeelne. Ta otsinud mõnikord süüdlase välja sealt, kust seda kõige vähem oli oodata. Nii jutustas taluperemees Jüri Kelumets oma kogemustest ühe huvitava lookese, mille siin ära toome.

Kord oli ülemtalurahvakohtus arutusel üks lehma peksmise lugu. Naaber süüdistas teist oma lehma vigaseks löömisel. Kohtunik Brunbergi ja süüaluse vahel arenes järgmine kahekõne, mida ma ise kohtus kuulsin:

— Miks te lehma peksite? küsis kohtunik.

— Aga ta tuli minu viljapõllu peale, vastas kaebealune.

— Lehm ei teadnud ju, et see teie põld on. Ja mis ta seal tegi?

— Tallas mu kaeravilja maha.

— Ja selle tühise asja pärast löitegi lehma ristluust vigaseks?

— Ma poleks muidu löönud, aga naaber ei lubanud ükskord varemalt mind tema maast läbi minna, sest meil ei ole teineteisega enam mitu aastat läbikäimist.

— Aga naaber on teist siiski ausam võitleja. Tema tuli oma krundi-piirile teile vastu ega löönud teid, kuid teie pidasite naabri lehma naab-riks eneseks ja läksite talle kallale. Looma pekses teie ei näinudki lehma enda ees, vaid ainult naabrit, kellega elate vaenus. Kõik löögid teie ladusite naabri selga — nüüd tuleb selle eest kanda ka vastavalt suurem karistus.

Ja hiljem otsust ette lugedes selguski, et kohus oli vallakohtu poolt määratud karistusnormi veel tunduvalt suurendanud ³⁾).

Sompa talunikult Aleksander Laanistelt kuuleme teise loo.

Arutusele tuli ülemas talurahvakohtus moonapoiste öine ulakuste toimepaneku asi. Poisid olid sisse tunginud ühte Vasavere külas (Jõhvi v.) asuva talu õue ja tirinud siis salamahti vankri katusele, pannud toobri korstna otsa, sidunud väljastpoolt kinni elumaja ukse ja teinud ka veel teisi karutempe. Minnes oli üks poistest kaasa viinud peremehe vana labida, et sellega tee ääres koeri hirmutada.

— Kas pooled ei soovi leppida? küsinud kohtunik.

— Võib, vastanud peremees ja ka poisid olnud nõus.

Peremees seadnud tingimuseks, et poistest igäiks tuleb talle üheks päevaks tasuta tööle. Kohtunik omalt poolt täiendanud leppimistingi-

²⁾ Teade Jõhvi vallasekretärialt Aleksander Sarapilt (55 a.), 26. X 1938.

³⁾ Kuuldud J. Kelumetsalt, 17. V 1938 (Sompa küla, Jõhvi v.).

musi sellega, et määranud poisile, kes talust labida kaasa viis, talumehe juures tööl käia kümme päeva. Põhjendus selle kohta olnud järgmine: see, et poisid toobri korstna otsa seadsid, vankri katusele vinnasid ja ukse kinni sidusid, oli rohkem nali, kuid labida kaasavõtmine, olgugi et labidas oli vana, oli tegelikult ikkagi vargus, mis nõuab suuremat karistust 4).

Neist paarist lihtsast lookesest, mis tunduvad üsna usutavad, selgub mõnevõrra, missugust kohtunikunärvi Brunberg omas. Nagu kuulda, toiminud ta otsuste tegemisel ja õiguse jagamisel sageli päris vabalt, iseseisvalt, tihti ka rohkem õigluse kui õiguse põhimõtteid silmas pidades, ega ole ta alati just suuremat hoolinud paragrahvidest ega ettekirjutustest.

Brunbergi kohtupidamist illustreerib ka alljärgnev episood, mille jutustas endine valla kohtuarvaja (= vallakohtu liige) Jaan Kollo.

Ette tuli naiste söimulugu. Üks oli teisele kirikuteel ütelnud, et ta vaataks oma tütreid paremini järele, sest need olevat läinud ülekaate ja elavat liiderlikku elu. Teine oli seepeale nii vihastunud, et näidanud paljast tagupoolt. Ütleja oli siis võtnud maast kivi ja visanud teisele kiviga vastu selga. Kohtus karistati nüüd mõlemat naist arestiga — kui palju just, seda ma enam hästi ei mäleta, kuid see on selgesti meeles, et seeliku üles tõstnud naine sai kivi viskajast poole suurema karistuse. Põhjus — miks ta vastu ei seletanud sõnadega, vaid teoga, mis häbistas teda ennast 5).

Vaba aega, niipalju kui seda üle jäi käikudest Narva ja muust tegevusest, kasutanud Bornhöhe ka kaasatöötamiseks Jõhvi alevi seltskondlikes organisatsioonides, muu seas ka karskusseltsis, mis sel ajal õige elavalt tegutses. Kord pidanud ta koolimajas kõne, milles kutsunud noorsugu üles enesearendamisele ning kultuuritööle. Seltskonnas viibides ta oli alati heas meeles, lahke ega ole unustanud ka sakste (sakslaste) hulgas rõhutamast, et ta on eestlane. Eestlaste vastu ta oli ikka kaastundlik ja püüdis neid oma nõuga aidata ka neil korral, kui asi puudutas talle lähedal seisvaid aadlikke 6).

Bornhöhele meeldinud kõndida vahetevahel viljaväljade vahel ja metsades. Kord läinud ta enne jaanipäeva ühel ilusal õhtupoolikul Vasavere küla juurest paksu ürgmetsa (Alutaguse suurimaid ning põhjatumaid metsi) salapäraseid umbjärvi vaatama ja lubanud kohe tagasi tulla. Talust juhutatud talle õige siht kätte. Kuid mees läks ja jäigi. Kui teda õhtuks ikka veel tagasi ei olnud ega ka teiseks hommikuks ei saanud, hakkas rahvas tema pärast juba muret tundma. Asjast teatati ka ametivõimudele, et tehtaks õigel ajal algust otsimisega, kuna oletati

4) Kuuldud Aleksander Laanistelt (60 a.), 18. VI 1938.

5) Teade Jaan Kollolt, 23. III 1936 (Jõhvi v.).

6) Teade Karl Nordmannilt, 25. X 1938.

kohtuniku eksimist metsa. Enne aga, kui saadi veel otsima asudagi, tehti kindlaks, et Bornhöhe on Vaivaras. Ta oli nimelt Vasaverest jalgsi läinud läbi põhjatu ja mõnes kohas soiseks muutuva põlismetsa Rikandile, sealt Viivikonda ja viimaks Vaivarasse välja, käies maha umbes paarkümmend kilomeetrit 7).

Olgugi et Jõhvi elama asudes Bornhöhe oli veel võrdlemisi noor mees, ei olnud ta oma kirjanduslikust tegevusest enam sugugi sel määral vaimustuses kui varemalt. See on osalt seletav ka ta töörohkusega, kuid ühtlasi näis olevat ka tema hoog vaibunud. Siingi sepihtses ta veel aeg-ajalt üht-teist — tema korteri aken oli alati valgustatud keskööni ja üle sellegi —, kuid suuremaid tulemusi sel enam ei olnud 8).

Jõhvist asus Bornhöhe elama Narva, kust ta pärast Eesti omariikluse süüdi määrati rahukohtunikuks Tallinna. Ta suri Tallinnas 17. XI 1923.

Hugo Viires.

MAI ROOS JA SELLE AINE KÄSITLEJAD.

Rändurid ja turistid, kes Lätis käies on külastanud looduslikult ilusaid Koiva jõe kaldaid Sigulda ümbruses, niinimetatud Liivimaa Šveitsis, on seal teiste nägemisvääruste seas peatunud hetkeks ka Gutmanni koopa juures, mis asetseb vastu Sigulda lossi, kõrge liivakaljuse kallastiku jalal. Selle koopaga on seotud kurbromantiline jutustus, mis on andnud ainet mitmele läti ja balti-saksa kirjanikule ja on tõlke kaudu ulatunud ka eesti kirjandusse, leides meil omal ajal sooja vastuvõttu ja rohkesti lugejaid.

Kust koobas oma nime on saanud, ei ole teada. Ka polnud ta möödunud sajandi keskpaiku veel kaugeltki nii tuntud kui praegu, nagu polnud kaugemale levinud ka koopa kauni ümbruse kuulsus. Oli teada ainult niipalju, et vanal ajal ümberkaudne rahvas koopa juures käinud oma muistseid usukombeid sooritamaks ja et lätlased veel XIX sajandi algupoolel seal oma jumalustele ohverdanud 1).

Koopa praegusele laialisele tuntusele rajas teed kurva ajaloolise sündmuse juhuslik ilmsikstulek Riia ordulossi ümberhitamise puhul möödunud sajandi algupoolel. Nimelt leiti lossi

7) Teade Aleksander Laanistelt, 18. VI 1938.

8) Teade Karl Nordmannilt, 25. X 1938.

1) Truhardt, Der Reisegefährte auf den Wanderungen in die reizenden Gegenden Lieflands. I. Riga, 1804.

maa-alustest võlvinguist prügi ja risu alt hulk vanu kohtuakte, mis osutusid endise Liivimaa õuekohtu arhiivi osadeks. Nende seas leidus rida akte nõiaprotsessidest Rootsi ajast ja kaustik ühest jubedast mõrvast kõnealuse koopa juures. Hiljem avaldas Liivimaa õuekohtu assessor ning konsistoriumi liige Magnus von Wolffeldt kolmeköitelise uurimuse Balti nuhtlusseadustest ja kriminaalkohtupidamisest, millele lisandas leitud aktide järgi mõned nõiaprotsessid ühes mainitud mõrva kirjeldusega ²⁾). Nõnda saigi tuttavaks sündmus, mis oli seisnud unaruses rohkem kui kakssada aastat, nimelt lugu *M a i R o o s i s t* ja tema eeskujulikust armastusest. Aktide avaldaja väljendab saatesõnas soovi, et ei arvataks, nagu oleks ta tahtnud improviiserida kriminaalnoveelli, kuigi sündmustik võiks meenutada mõnd kirjanduslikku toodet, mille sisu sarnleb järgneva jutustusega.

Oma kirjelduse sissejuhatuseks toob Wolffeldt tookordse Turaida lossivalitseja, sõjapealiku Schildhelmi abikaasa Hedwigi kirja, mille see saatnud kohalikule maakohtunikule, kes pidas parajasti kohtuistungit Nurmiži mõisas ³⁾). See kiri kõlab järgmiselt:

„Kõrgealine härra maakohtunik! Minu mees, kuninglik valitseja T(uraida) lossis, on juba mitmendat nädalat voodis haige, kuna ta jahil oma jalaluu on murdnud; seepärast pole ta võimeline ise kirjutama, ja vana lossikirjutaja Greif on väga meeleheitel, kuna see asi vahenditult temasse puutub, mis ma nüüd sunnitud olen Teile ette kandma ja Teid paluma otsekohe siia T-sse sõita, milleks ma Teile oma vankri saadan.

... Kui siin maal veel sõda oli, otse tol ajal, kui Rootsi väed vallutasid T. lossi — seda on nüüd 20 aastat tagasi —, oli vana Greif, kes juba Poola ajal pikemat aega T-s oli elanud, lossi lähedalt lahinguväljalt tapetud inimeste, meeste ja naiste, seast väikese lapse leidnud, mõnekuuse imiku, kes veel elas, aga poolnälginud oli, ja selle enese juurde võtnud. Et lapse vanemad tundmatud olid ja samuti teadmata oli, kuidas laps ristitud võis olla, ja et ta ise innukas luterlane on, siis laskis ta L(edurga) õpetajat, kuna sinne kirik maha oli põlenud ja alles möödunud aastal uuesti üles ehitati, lapse luteri usu kombe järgi ristida ja, et see õiekuul sündis, talle *M a y* nimeks panna.

Greif kasvas last nii hästi, nagu oleks see ta enda laps olnud, ja koolitas teda hiljem vajalikult ning laskis pastorit teda ristiusus õpetada; tütarlaps oli Greifi naisele suureks abiks ja tal oli palju kosilasi, kuna ta oli väga ilus; aga ta oli kõik ettepanekud tagasi lükanud ja nüüd hiljuti noore aedniku *H e i l i S*(iguldast), haritud välismaalase, enesele peigmeheks valinud.

Noored inimesed armastasid teineteist väga ja mihkkipäeval pidid meie juures pulmad tulema. Peigmees on väga korralik inimene ja

2) *M. von Wolffeldt, Mittheilungen aus dem Strafrecht und dem Strafprocess in Livland, Estland und Kurland etc. Bd. II, Th. 2, lk. 210. Mitau und Leipzig, 1848.*

3) Tol ajal polnud maakohtutel kindlat asupaika, vaid kohtunik pidas istungeid igakordse vajaduse järgi vastava kuriteo sündmuskoha lähemas mõisas. *Wolffeldt, m. t., lk. 194.*

eemaldub oma töölt ainult lühikeseks ajaks; seepärast olid noored poolel teel Turaida ja Sigulda vahel ühe suure liivakoopa, mis Krimulda kohal orus asub, oma kohtamispaigaks valinud, kus nad suve jooksul igal õhtul tund aega üheskoos viibisid.

Mõrja üllatamiseks oli peigmees vasakule poole suure koopa kohale vähema koopa rainunud ja lilledega kaunilt ehtinud; sellest väikesest koopast võis tütarlaps Sigulda teed näha, kui ta peiust varem sinna jõudis.

Kuigi pruutpaaril kombeks oli ainult õhtuti suures koopas kohata, siis oli May täna hommikul armsamalt ometi teate saanud, et ta täna kohe pärast lõunat väikesse koopasse kohtamisele tuleks, sest noormees pidavat õhtul varakult kodu olema; ja nii läkski May Greifi kaheksa-aastase tütre Lentaga kohe pärast lõunasööki koopa juurde. Juba oli õhtu käes, kui Heil nagu pöörane üksi meie juurde Turaidasse tormas ja ahastades üksisõnu seletas, et May väikeses koopas kolevalt tapetud olla, mispeale ta jälle minema jooksis.

Meie kõik ühes vana Greifi ja tema naisega ruttasime talle järele ja leidsime vaese May surnult maas lamamas; ilus rätik, mille peigmees talle oli kinkinud, oli tal kaela ümber ja läbi rätiku paistis kohutavalt suur haav ta kaelas, nagu kirvega löödud. Vaest Lentat polnud kuskilt leida; teda otsitakse kõikjalt, kuna meie surnu Turaidasse oleme toonud. — Nüüd palun ma Teid, härra maakohtunik, enese ja oma mehe ning kõikide nimel tungivalt kohe siia tulla, kuigi juba on öö; kole mõrvar peab ometi üles leitama, sest röövitud pole May mitte, aga ta riided on suures korratuses ja osalt puruks rebitud; ka võib mullapinna järgi otsustada, et ta tugevasti on vastu pannud.“

Kiri kannab 1620-nda aasta 6. augusti kuupäeva. Juba järgmisel hommikul on kohtunik isiklikult juurdlust alustanud ja tema poolt koostatud aktist selgub järgmine kogupilt, mille täienduseks olgu toodud mõningad lisamärkused teistest allikaist⁴⁾.

Umbes samal ajal, kui aednik Heil Maiega tutvus, oli Turaidasse ilmunud kaks poola sõjameest, kes olid põgenenud kindral Drampowski väeosast. Need olid junkur Adam Jakobowsky ja lihtsõdur Peter Skudritz, kes hankisid enestele ülalpidamist varguse ja pettuse teel. Viimaks läinud neil korda Turaida lossivalitseja juures tööd leida. Seal oli Jakobowsky näinud Maie ja kohe temasse kirglikult armunud. Kui Mai tema eest kõrvale hoidis, hakkas Jakobowsky armukadedusest aetuna jooma, kuni ta lossist minema kihutati. Siis asusid mõlemad poolakad Krimulda lähedale Kuradikoopasse elama ja toitsid end röövimisega. Kui oli teatavaks saanud Maie ja Heili pulmapäev, hakkas Jakobowsky saadanlikku kavatsust hauduma, kuidas Maie omandada. Nii saatis ta viimaks ühel päeval oma käsilase kaudu Maiele teate, nagu ei saaks Heil õhtul aega temaga kohtama ilmuda, vaid tahab teda näha juba pärastlõunal.

Kui Mai siis vähemas koopas oma armsamat ootas, kuna Lenta oli luhale läinud õisi noppima, ilmus ootamatult Jakobowsky ja püüdis väevõimuga tütarlapsest jagu saada. Meeleheitel tuli Mai mõttele ennast kavalusega kaitsta ja näitas Jakobowskyle oma kaelarätikut, seletades, et sellel on salapärane imevõim, mis kaitseb igasuguse vigastamise ja haavamise vastu. Kui Jakobowsky ta sõnu ei uskunud, soovitas Mai talle katset teha, sidus rätiku enesele kaela ümber ja palus mõõgaga liüa. Ebausklik Jakobowsky tegi seda ja ehmus tõsiselt, kui oli Maie tapnud. Ta jooksis karistust kartes kaugemale metsa ja poos enese üles.

4) K. Vanags, läti keelne reisijuht „Celvedis pa dzimto zemi“. I, lk. 213. Riia, 1937.

Kahtlus Maie tapmises langes aednik Heilile, sest kuriteokohalt leiti tema käsikirves, mida ta enesega alati kaasas kandis. Öhtul koostasse minnes ja mõrvatud Maie nähes oli ta selle segaduses sinna unustanud. Heil vangistati ja lukutati Turaida lossi keldrisse. Et ta oma süüd kangekaelselt salgas, kavatseti teda piinata. Kuid siis tuli ootamatu pööre. Südametunnistuse sunnil ilmus mõrva kaasteadja Skudritz haige lossivalitseja juurde ja avaldas sellele õige asjaloo, mida ta pärast kohtunikule vandega tõestas. Heil vabastati, Jakobowsky laip heideti sohu ja Skudritz saadeti maalt välja. Mai maeti Turaida kiriku kõrvale. Hingeliselt murtud Heil rändas tagasi Saksamaale, võttes kaasa peotäie mulda Maie kalmult.

See Gutmanni koopaga seotud sündmus tundub enim muinasjutuna kui tõsiseigana. Kuid allkirjadega tõestatud kohtulik juurdlusakt kõneleb siiski karmi tõtt, kuna pole usutav, et see võiks olla võltsitud. Pealegi kattub rida jutustuses mainitud seiku ajalooliste tõsiasjadega. Näiteks teatab proua Schildhelm kohtunikule, et kahekümne aasta eest, arvates 1620. aastast, valutanud rootslased Turaida lossi. Kelchi ja Gadebuschi andmeil ⁵⁾ said rootslased kevadel 1601 tõesti poolakate üle võidu ja võtsid neilt mainitud lossi ära. Samuti on õige, et Maie leidmise ja ristimise ajal Turaidas kirikut polnud, nagu ka mitte õpetajat ⁶⁾. Üldse valitses XVII sajandi esimesel veerandil Baltimail keeruline ja segane aeg, mil sõjaõnn poolakate ja rootslaste vahel kaldus mitmel puhul nii ühele kui teisele poole. Nii näivad ka Jakobowsky ja Skudritzi kaju olevat ajalooliselt õiged ja pole sugugi ime, et need poola väejooksikud leidsid karistuse asemel külalislahkust Turaida lossi rootslasest valitseja juures. Mõlemad sõdivad riigid olid pikalisest mitmel rindel sõdimisest väsinud ja ka kohalik elanikkond oli lõhestatud kahte vaenulikkude leeri, mis pärast maal polnud pikemal ajavahemikul õiget korda.

Mõrva kohast seletab kohtutoimik, et selleks polnud mitte praegu laialt tuntud Gutmanni koobas, vaid veidi kõrgemal seisnud väike liivaurgas, mille Heil mäeküljesse raiunud ja lilledega ehtinud. Praegu aga on see koht kinni varisenud ja teda pole enam tunda. Gutmanni koopa seinasse on lõigatud palju külastajate nimesid ja neid on seal leidunud isegi juba 1602. ja 1590. aastast ⁷⁾.

Oli üsna loomulik, et kõnealune sündmus pidi pakkuma soodsat ainet luuletajaile ja kirjanikele. Nii näemegi tervet rida vastavaid katseid juba alates möödunud sajandi keskpaigast. Vaevalt oli Wolffeldt oma eespool mainitud uurimuse kohalikkust kriminaalõigusest avaldanud, kui balti-saksa luuletaja A.

5) Gadebusch, Livl. Jahrbücher. Th. II, Abt. 2. Riga, 1871.

6) Hagemester, Materialien zu einer Gütergeschichte Livlands. Riga, 1836.

7) Inland 1856, nr. 3—5: Die Livl. Schweiz und Wenden.

Cammereri sulest ilmus pikem salmikteos, mis ülistab Maie van-
kumatut armastust ja seab eeskujuks ta kindlat truudust surma-
kartmatus eneseohverdamises⁸⁾. Cammereri teos jutustab lugu
võrdlemisi tõetruult, kuid lubab siiski mõningaid kõrvalekaldu-
misi kohtuaktist. Nii on peategelasele Maiele nimeks antud
Rosa Mai, mida hiljem on tarvitanud ka teised sündmuse käsit-
lejad. Erilist kirjanduslikku väärtust sel salmikteosel ei ole,
nagu seda märgitakse ka omaaegses „Inlandi“ kirjutises, mida
on viidatud eespool.

Saksa autoritest on keegi Friedrich Bücker a. 1862 kirjuta-
nud näidendi „Das Röschen von Treiden“, mille käsikiri säilib
Riia saksa teatri arhiivis. Sellelgi teosel pole asjatundjate tõen-
dusel suuremat kirjanduslikku tähtsust. Hiljemal ajal on K. v.
Löwis of Menar koos dr. F. Bienemanniga omas Liivi Šveitsi
losside kirjelduses⁹⁾ Maie loo üsna ulatuslikult ning nähtava
hardusega ümber jutustanud, püües ajaloolistes raamides.

Läti kirjandusse kandus kõnealune aine J. Dauge vastava
jutu näol¹⁰⁾. See ongi sündmuse kõige asjalikum käsitlus läti
keeles, peamiselt küll Cammereri järgi, ega kaldu tõsiasi just kõr-
vale, välja arvatud Heili piinamine vangikeldris, missuguse eksi-
muse teeb ka Cammerer. Tõeliselt ainult kavatseti piinamist,
aga ei teostatud. Raamat levis oma lihtsa ja selge jutustamis-
viisi tõttu mitmes korduvas trükis. Ka pikema laulu kujul leidis
see aine läti keeles käsitlemist¹¹⁾. M. Kampmaa¹²⁾ mainib
ärkamisaegse tõlkekirjaniku Mats Grant'i puhul veel üht läti-
keelset ballaadi J. Rugeni sulest, kuid nähtavasti põhjeneb see
teade oletataval eksitusel, sest allakirjutanud pole õnnestunud
saada läti allikaist sellise teose olemasolu kohta mingisuguseidki
andmeid.

Dünsbergi raamatuga ühtaegu paiskus turule terve rida ala-
väärtuslikke kompilatsioone ja isegi võltsinguid, nii kõmuliste
rahvajuttude sepiitsejalt K. Cilinski-Turaidietiselt tervelt viis
teisendit nii proosas kui salmikuis. Neis on tõsiolud hoopis vas-
situd ja ajajärgu suhtes eksitud. Huvitav on tähistada, et mõned

8) Adelbert Cammerer, Die Jungfrau von Treiden. Riga, 1848. — A. Philipp Cammerer (1789—1848) oli pärit Saksast, õppinud Tartu ülikoolis keeleteadust ja ajalugu ning tegutses mitmel pool Balti-
mail kooliõpetajana, viimati kreiskooli inspektorina Jakobstadtis. Vt. Recke-Napiersky.

9) Die Burgen der Livl. Schweiz Segewold, Treyden, Kremon und Wenden etc. Riga, 1895.

10) J. Dauge, Turaidas jumprava (Turaida neitsi). Riga, 1856.

11) Ernst Dünsberg sen.: Maijas Roze. Liepaja, 1890. Käsikirjas valminud paarkümmend aastat varem.

12) Eesti vanem ilukirjandus, lk. 93. Tartu, 1908.

neist raamatuist on trükitud C. R. Jakobsoni venna Ed. Magnus Jakobsoni trükikojas Riias ja kannavad kaanel Turaida lossivaremete pilti, mis on pärit arvatavasti sama Ed. M. J. puulõiketöökojast.

M. Grant abikaasaga.

Raske on midagi head lausuda ka Th. Hahni näidendist „Turaidas Roze“, mis lavastati Riia läti teatris 1892. a. kevadel ja on jäänud trükis avaldamata. Selleski on sündmustik peaaegu tundmatuseni muutunud.

Jääb mainida Mai Roosi aine vanemaist kasutajaist veel J. Lautenbach-Jūsmin, Tartu ülikooli omaaegne läti keele lektor,

kelle latus ja südamlik luuleteos Maiest (kogus „Liga“ II, Riga, 1889) tuleb asetada juba kunstiküpsede saavutuste hulka.

Alles kümmeaastat tagasi rikastus läti kirjandus Maie tragöödia ainelise tõsiselt kõrgeväärtusliku lavateosega suurmeister J. Rainise sulest¹³). Selles on luuletaja käsitletud ainet küll täiesti vabalt, kuid piinlikult hoidnud kinni ajaloolistest tõsioludest. Raamatu lõppu on autor paigutanud kokkuvõtte Wolffeldt'i vastavast kirjutisest, lisades sellele bibliograafilisi andmeid, mida on osalt kasutanud ka allakirjutanu.

J. Rainis on kohtujuurduse avaldaja Wolffeldt'iga täiesti ühel arvamisel, et Maie lugu tundub mõne legendi või rahvajutuna. Maailmakirjandusest leiamegi mõningaid selletaolisi teiseid. Olgu näiteks toodud kas või saksa ajalooliste romaanide kirjutaja Willibald Alexise (1798—1871) kirjeldus ühe Brandenburgi kloostrinoore ja ilusa nunna Anselma surmast leedu röövsõduri mõõgahoobi all tema romaanis „Der falsche Woldemar“, mis käsitleb Brandenburgi sõdu XIV sajandi esimesel poolel. Võluvahendina haavamise vastu esineb selles jutustuses rätiku asemel ristikuju.

Alexis lisab nunna surmaloo jutustusele veel juurde, et see olevat üks neist hirmuajastu rahvajuttudest, mis käivad suust suhu, ja et igaüks, kes seda edasi räägib, paneb omalt poolt midagi juurde. See lugu olevat juba terve Saksamaa ja naabermaadki läbi rännanud ja tagasi jõudes olevat ta võrdlemisi vähesarnelnud esialgsuga.

Ka eesti rahvaluules leidub üks samasugune tapmise motiiv, kus kannatava poolena esineb nimeta „Saarde neitsi“ ja tema kaitsevahendina pärg ta peas¹⁴). Võrreldes seda muinasjuttu Mai Roosi looga ja tuues veel rea teisigi näiteid analoogilistest legendidest, tuleb M. J. Eisen otsusele, et Mai Roosi märtrisurm võib ajalooliselt õige olla, kuna kirjeldus tema ülespidamisest enne tapmist on tunnistaja luule, nagu palju tunnistusi ja ülestunnistusi XVI ja XVII sajandi nõiaprotsesside kohtuprotokollides¹⁵).

Eespool mainisin, et Mai Roosi kurblooline saatus on tuttavaks saanud ka eesti lugejaile; seda nimelt omaaegse Orajõe vallakooli õpetaja Mats Grant'i hoolitsusel. Tema tõlkis, kuna ta oli tutvunud eesti-läti rahvuspiiril elades läti keele ja kirjan-

13) J. Rainis, Mila stiprāka par nāvi (Arm on tugevam surmast). Riga, 1927.

14) M. J. Eisen, Eesti kohalikud muistejutud, lk. 83.

15) Eesti Kirjandus 1925, lk. 459—463.

dusega, J. D a u g e teose eesti keelde ja see ilmus a. 1865 Tartus H. Laakmanni kirjastusel nime all „W a g g a n e i t s i t M a i R o o s. Tüttarlaste eeskueo. Wägga halle luggo, mis sündind Turraides, Lättimaal, Koiwa jõe äres. Lätti kelest wälja kirjutud“.

Grant'il oli Dauge teose valikuga olnud õnnelik käsi, kuna see oli toleaeegse mõõdupuu järgi kõigiti rahuldavat kirjanduslikku vormi ja seisis ühtlasi lähedal algupärastele tõsioludele.

Tölke hoogsale levikule aitas tõhusalt kaasa ka sündmustiku päritolu Läänemere rannikult.

Grant on tõlkinud läti keelest veel kaks teist raamatukest, mis kahjuks ise osutuvad tõlgeteks saksa keelest. „Õnne-tee, ehk kuidas wöib rikkaks sada“ (Tartu, 1866) põlvneb isegi Ameerikast, rikka kaupmehe „Abbot Lowrense“ pabereist, ja selles antakse tulusaid õpetusi isikliku elu korraldamiseks. Kolmas tõlge „Auwäärt Pridoling ja pahha Tidrig“ (Tartu, 1874) osutub saksa noorsookirjaniku Christoph von Schmid'i (1768—1854) tööks. Selle kirjaniku jutte oli lätlaste seas nii suurel arvul levinud, et mõni teine kirjanik temaga vaevalt suutis võistelda.

Mats Grant (1836—1884) on olnud oma kodukohas suures lugupidamises ja tema hauale Vana-Salatsi kalmistul on ta endised õpilased armastuse täheks püstitanud ilusa raudristi¹⁶⁾. Kirjanduse alal jääb ta püsivaks teeneks sobiva lugemismaterjali kättesaadavaks tegemine haridusejanulistele noortele meie kirjanduse varasel koidikul.

M. Pukits.

JÜRI VILMS PÄRNUS.

7.

2

Verine reaktsioonიაeg 1906. a. jaanuaris ja veebruaris, mil maal surmati karistussalkade poolt sajad inimesed, on mõjunud nähtavasti ka „Taime“ tegevusse, sest üldkoosolekul 9. märtsil otsustatakse tegevust jätkata osakondadena. Järgneval koosolekul otsustatakse ajakiri „Taim“ uuesti ellu kutsuda⁷⁶⁾.

„Taime“ liikmete arvu kasvamisega oleks sellise suure õpilastehulga alaline kooskäimine äratanud kahtlust, seepärast jaotati liikmeskond osakondadeks. A. 1906 on osakondi olnud kolm

16) M. K a m p m a a, m. t.

76) „Taime“ üldk. prot. 9. III 1906 ja 18. III 1906.

ja ühe osakonna juhatajaks Vilms ⁷⁷⁾). Nagu J. Semper mäletab, on hiljem olnud neli osakonda ⁷⁸⁾).

„Taim“ oli kuni 1906. a. puhtakujuline poeglaste-organisatsioon, kuid üldkoosolekul 19. mail 1906. a. otsustatakse tütarlaste gümnaasiumi ringi „Linda“ liikmeil lubada kasutada „Taime“ raamatukogu ja osa võtta ringi koosolekuist. Järgneval sügissemestril „Linda“ likvideerub ja 10 viimase liikmeist võetakse „Taime“ liikmeiks ja 2 ainult osakondadesse ⁷⁹⁾).

Missuguste ettekannetega Vilms „Taimes“ esines, selle kohta puuduvad täpsed andmed; protokolle töökoosolekute kohta ei ole leitud, kas neid üldse peeti, ei teata. Üldkoosolekud olid organisatsiooni asjaajamiskoosolekud, ettekanded olid harukordsed. 1906. a. sügissemestri avakoosolekul 19. aug. aga on esinenud kõnega Votele-Vilms teemal: „Tööst tuleb töö armastus“. J. Semper, kelle Vilms „Taim“ liikmeks toonud ⁸⁰⁾, mäletab, et kord on Vilms kõnelnud „Taimes“ kaks tundi „Erfurti programmist“. Kõne olnud nii mõjuv, et kui ta pärast koju läinud, siis olnud ta sotsialist ⁸¹⁾).

Kuigi „Taim“ oli Pärnus üks suuremaid, elujõulisemaid illegaalseid õpilasringe, oli tema kõrval veel terve rida teisi õpilasringe, ja nii arutatakse „Taim“ üldkoosolekul „Üleüldise Kooliõpilaste Organisatsiooni“ — ÜÕO asutamist. Ühtlasi valitakse juba samal koosolekul iga viie liikme kohta üks esindaja. „Taim“ valib kokku viis esindajat ja üks neist on Jüri Vilms. ÜÕO on asunud kohe tegevusse ja kahe nädala pärast võetakse vastu organisatsiooni põhikiri. Teated selle organisatsiooni tegevuse kohta puuduvad seni täiesti, ainult A. Tammann märgib, et tegutsemise kõrval „Taimes“ oli Vilms „samal ajal ka õpilaste ringide keskorganisatsiooni juhiks“ ⁸²⁾).

A. 1906 peale areneb õpilasorganisatsioonide vahel tihe koostöö, kuid nähtavasti puhtmaailmavaatelisel pinnal tekib ka teravaid konflikte. Nii otsustatakse „Taim“ üldkoosolekul 17. jaan. 1907 üldisest õpilaste organisatsioonist endine mustasajaline ring „L. K.“ välja heita ⁸³⁾). Samal ajal otsustatakse 7-t „L. K.“ liiget boikoteerida. Samuti tõendavad ka kaasaegsed, et mõni-

77) Seesama, 27. VIII 1906 ja 20. X 1906.

78) Pärnu Päevaleht 1935, nr. 174.

79) „Taim“ üldk. prot. 20. X 1906.

80) Suuline teade. — J. Semper on võetud „Taim“ aspirandiks 1. nov. a. 1906 ja liikmeks 17. jaan. a. 1907.

81) Teade J. Semperilt.

82) Tammann, m. t., lk. 17.

83) Kõik (18) poolt, vastu ei ole ühtegi häält. — Ring oli rahvusvaheline ja kandis nime „Literaturnõi Kružok“.

kord olnud „L. K.“ vahekord „Taimega“ väga terav⁸⁴⁾. „Taimel“ poisid olnud demokraadid — „labakindamehed“ ja „L. K.“ poisid aristokraadid — „klašseekindamehed“⁸⁵⁾.

„Taimel“ tegevusele on kaasa aidanud ka mõningad vanemad tegelased, üks selliseid olnud köster A. Jung. Üldkoosolekul 17. jaan. 1907 otsustatakse aga auliige Jung organisatsioonist välja heita, põhjust ei mainita. Mälestuste järgi olnud põhjuseks, et Jung pidanud „Taimel“ liiga pahempoolseks ja kahtlustatud, et ta annab „Taimel“ kohta edasi teateid kooli⁸⁶⁾. Ka laulukoori juhataja olnud väljastpoolt õpilasi — algkooliõpetaja Grossberg.

Kui sügisel a. 1905 saab gümnaasiumi usuõpetajaks August Nigol, siis on viimane võtnud osa ka „Taimel“ tööst. Ta käinud kaasas nende jalutuskäikudel jne. Kuigi Nigol oli opositsionäär kehtiva korra ja baltisakslaste vastu, hoiatas ta noori liiga suure radikaalsuse eest⁸⁷⁾. Üldkoosolek 19. mail 1906 valis A. Nigoli „Taimel“ auliikmeks.

Teised „Taimel“ liikmed olid kõik õpilased, välja arvatud T. Käsebier, kes oli kaua aega Vilmsi korterikaaslasel, õppides eksternina, ja A. Helila, kelle vend oli „Taimel“ liige ja ise võttis Vilmsilt eratunde⁸⁸⁾.

„Taimel“ töötas täiesti konspiraatiivselt nii ametivõimude kui ka kooliülemuse ees. Mõningad õpilasliikumisse heatahtlikult suhtuvad õpetajad olnud siiski „Taimel“ olemasolust teadlikud. „Taimel“ liikmed kandsid oma märki, mis paljudel rippus uuri keti otsas ja oli vormikuu all varjatud. Koosolekul ja alati pildistamisel toodi märk nähtavale. Kord sattunud üks märk sandarmi kätte. Järelepärimisele, mis see märk tähendab, seletatud, et täht „T“ märgil tähendab, et see on tehtud ühe Tammiste metsas käigu mälestuseks⁸⁹⁾.

Et „Taimel“ tutvuti ka anarhistliku kirjandusega, siis pääsenud selle voolu esindajad kord mõjule. Üldkoosolekul võetud vastu otsus, et ärgu olgu mingit kindlat sisekorda, põhikirja jne. Koosolekust ei tohi teha mingit protokollit ja ka endised protokollid tuleb hävitada. Otsus viidud ka täide⁹⁰⁾. Kui suurel määral seda suudeti täita, on tagantjärele raske kinnitada.

84) Teade H. Sepalt.

85) Teade H. Kuusnerilt.

86) Teade J. Semperilt.

87) Teade H. Kuusnerilt.

88) Teade H. Kuusnerilt ja A. Helilalt.

89) Teade H. Kuusnerilt.

90) Teade J. Semperilt.

Illegaalsete õpilasringide kõrval töötas Vilms ka illegaalseis töölisorganisatsioonides. Loomulikult tuli sellise tegevuse juures arvestada jälgimist sandarmite poolt. Vilmsi tegevuse algusaastail viibis Pärnus alaliselt kaks sandarmit⁹¹⁾, kuna kõrgem ülemus asus Riias ja Pärnu tehti uurimiste puhul alatisi väljasõite. Samuti töötas ka välispolitsei väiksema koosseisuga kui hilisemal ajal. Linn jagunes kaheks politseijaoskonnaks, kummaski oma ülevaataja, ja kokku allus neile 4 vanemat ja 18 nooremat kardavoid. „Waldhofi“ vabrikul oli oma politseijaoskonnaülem⁹²⁾.

Esmakordselt tuli Vilmsil oma illegaalse tegevuse pärast politsei ja sandarmitega tegemist teha 1905. a. sügisel, veel enne revolutsiooni „vabaduse päevi“. 1905. a. sügisel asus Vilms koos T. Käsebieriga eelmisel aastal oldud korterisse, Aisa t. nr. 37 (praegune nr. 39), ehitusmeister Hans Sonntagi juurde⁹³⁾. Üsna semestri algul toimus Vilmsi juures läbiotsimine, missuguse vahejuhtumi kohta H. Kuusner mäletab järgmist:

„Bernhard Linde juures Tartus oli läbiotsimine toime pandud ja „Taime“ ajakiri tema juurest kätte saadud. Meid taimlasi vist 10 poisi ümber ja naisgümnaasiumi õpilane Linda Wahberg võeti siis esimest korda ülekuulamiseks vahi alla ja meid hoiti kohaliku kreisiülema kantseleis terve päev kinni, kuna Riias kohale sõitnud sandarmipolkovnik... meid üksikult üle kuulas, olles arvamusel, et on riigivastase organisatsiooni jälile saanud.

„Taime“ artikleid oli vene keelde tõlkinud ülempreester Mihkel Suigusaar, Jakobsoni-aegne endine tšensor, ja direktor Popelišev kaitses meid eesti poisse kui lövi ja me pääsesime terve nahaga, nagu Popelišev seda ka lõpuni alati meie heaks tegi. Vahistatute seas oli ka Jüri Vilms“⁹⁴⁾.

Päeval, mil läbiotsimine toimus, oli see varem toime pandud Linda Wahbergi juures; sealt toodi kohe Vilmsi korterisse sõna⁹⁵⁾. Vilms sai aga teada koolist koju jõudes. Ta ajas osa pabereid küdeva pliidi alla. Teise osa tähtsaid salajasi pabereid, mis seisnud eeskojas tapeedi vahel, peitnud ta ära hoopis mujale — perenaine leidnud neid hiljem ühe paki pööningult sarika vahelt.

Läbiotsimist toimetas, kui Vilms oli koolist koju jõudnud, politseipristav Hahn⁹⁶⁾ ühes kaaslastega. Midagi kahtlast ei olevat leitud, ka ei olevat läbiotsimine olnud mitte eriti põhjalik.

91) Teade Aleksander Kofferilt ja Hendrik Soolt.

92) Teade A. Kofferilt.

93) Teade Amalie ja Anna Sonntag-Soontakilt.

94) Kirjalik teade H. Kuusnerilt 14. III 1938.

95) Teade Anna Soontakilt.

96) Seesama.

Politsei viis aga Vilmsi kaasa. Minnes viibanud viimane küll naabruses elava koolivenna Pentsoni emale ja teinud käega liigutusi, näidates, et ta üles puuakse⁹⁷⁾, aga sama päeva õhtul lasti ta jälle koju. Et sellele esimesele vahistamisele ja läbiotsimisele oleks koolis reageeritud, ei ole teada.

Politseist vabanenult rutanud ta üle tänava elava naiskaasvõitleja M. Lüdigi (Martinsoni) juurde ja olnud rõõmus, et tal osa kardetavaid dokumente seal olnud, mis läbiotsimisel oleksid olnud hädaohtlikud⁹⁸⁾.

Vilmsi tegevusest tollal illegaalses sotsialistlikus organisatsioonis mäletab R. Bärzin järgmiselt:

„Kuidas J. Vilms tuli sotsiaaldemokraatide partei Pärnu osakonna ridadesse, ei tea öelda, kuna ta juba tegeles parteis, kui mina hakkasin kaasa looma pörandaaluses tegevuses. See sündis nii. Meie J. Vilmsiga ühel päeval sammume piki Aia tänavat ning äkki Vilms küsib: „Kas sa oled sotsiaalrevolutsionäär või sotsiaaldemokraat?“ (See moment on mul veel tänagi äärmiselt selgesti meele, kuna sellega algas minu poliitiline tegevus, mis andis suuna minu edaspidisele arengule.) Minu uhke vastus oli: „Olen sotsialist-revolutsionäär.“ Vilms: „Siis võid sa ju astuda sotsiaaldemokraatide parteisse.“ Meie tookordse vaatekoha järele sotsiaalrevolutsionäär oli revolutsionäärsem sotsiaaldemokraadist, seepärast meile mõlemale tundus päris loomulikuna, et „revolutsionäär“ võib tegelda ka „demokraatide“ parteis, kui paremat pole käepärast.

Nagu mäletan, J. Vilmsi peamisi ülesandeid oli hoolitseda referentide eest, ning arvestades seda, et peale mõningate õpetajate, raudteeametnikkude vastavaid jõude oli väikeses linnas vähe, värvati referente ja propagandiste gümnaasiumi õpilaste ridadest, neid vastavalt ette valmistades. Referentide-propagandistide ettevalmistus nõudis intensiivset tööd, kuna, nagu juba ülal mainisin, meil noortel poistel 17—19 aasta vanuses oli vähe aimu poliitilistest küsimustest, veel rohkem seepärast, et vastav kirjandus tuli vastu võtta ja välja jagada seadusevastasel teel; noorureil mõistagi polnud endil jõudumööda läbi lugeda kõiki raamatuid; tuli koguda informatsiooni referaatte kuulates, ning just ses suhtes õpilaste seas J. Vilmsi asus väljapaistval kohal.

Milles seisis meie tegevus tööliste seas? Tööliste organiseerimises rühmadesse, mida külastasid nn. „propagandistid“, kandes ette referaatte sotsiaalpoliitilistest küsimustest. Keskkomitee koosolekuid külastasid vahetevahel partei delegaadid, kui ma ei eksi, peamiselt Tartust, kes hoolitsesid instruksioonide jagamise eest, dogmaatiliste küsimuste selgitamise eest jne. Koosolekud leidsid aset mitmel pool, isegi 5—10 inimese kaupa kokku tulles; suuremad koosolekud, mida omast kohast võiks nimetada „massi-koosolekuiks“, leidsid aset metsas, peamiselt öösiti, kus siis propagandistid esinesid kõnedega. Esmakordselt sellisel öökoosolekul olin koos J. Vilmsiga, kes seal esines sütitava poliitilise kõnega, ning samal koosolekul sain ma oma esimese ristimise, esinedes kõnega. Vilms oli hea kõnemees, võimeline kaasa haarama kõige kaheinimaid kuulajaidki. Ta oli suurejooneline organisaaator murdmatu energiaga, seepärast rühmade koosolekud, keskkomitee istungid toimusid aiva intensiivselt.

97) Teade Amalie Soontakilt.

98) Kirjalik teade M. Martinsonilt 27. III 1938.

Kas oli J. Vilms Pärnu keskkomitee esimees, tänapäev enam hästi ei mäleta, kuid mäletan küll, et ta oli aktiivsemaid, nii põrandaaluses tegevuses kui ka keskkomitees, kus olin kirjatoometajaks ning kirjutasin koosolekute protokolle pseudonüümiga „Lex“ (99).

Selle sotsiaaldemokraatliku partei Pärnu osakonna tolelaegne „tehnik“ Jaan Janson mäletab, et aktiivsemad ja juhtivad organisatsiooni tegelased olnud Vilms ja Bērzin. Vilms viis tööliste koosolekuile kõnelema oma kaasõpilasi ja sõpru. Nii käinud met-sas tööliste koosolekul kõnelemas H. Kuusner, kes pärast 1905. a. revolutsiooni oli muutunud pahempoolseks. Pärast ebaõnnestunud revolutsiooni, kui kehtis sõjaseisukord ja osa revolutsionääre elas „metsavendadena“, käinud Vilmsi kutsel ta koolivend A. Levin ühel „metsavendade“ koosolekul. Mindud linnast välja kusagile Ülejõe metsa, kus toimunud koosolek. Sel koosolekul esinenud kõnega ka üks naissotsialist (100).

Väljastpoolt Pärnut käinud kõnelemas M. Lepp, A. Ostra, A. Unt (101) jt., kellega Vilms on olnud ka kontaktis. Liikmeid olnud organisatsioonil 50—100 (102). Vilmsi Pärnus oleku ajal töötati väga ettevaatlikult ja konspiratiivselt, koosolekute kohta kirjutatud protokolle, kuid peaaegu kõigil tegelastel, ka Vilmsil, olnud pseudonüümid. Hiljem, Vilmsi üliõpilasaastail langes organisatsioon sandarmite kätte, saadi kätte protokolliraamatud ja väike trükikoda ning sellele järgnenud protsessis mõisteti mit-med tegelased Siberisse ja vangi (103).

Vilmsi kõnedest mäletatakse ikka, et ta kõnelnud suure hoo ja vaimustusega, mis ka kuulajaid kaasa kiskunud. Nii kõnelnud Vilms ühel kooliseltsi saalis toimunud koosolekul väga vaimustatult ja hiljem vastanud ka peaaegu igale sõnavõtjale. See pahandanud aga kedagi ja viimane hakanud nurisema, et teised ei saagi kõnelda, kõneleb ainult Vilms; küsinud siis, et kas koosoleku korra järgi on võimalik, et alaealised koosolekust osa võta-vad. Kas paistnud siis koosoleku meeleolust sõnavõtjat poolda-vat arvamist või muidu, kuid Vilms tõusnud üles ja öelnud, et tema vabatahtlikult mingil tingimusel koosolekult ei lahku, kes seda soovib, see toogu politsei. 16—17-aastasest noormehest ol-nud selline väljaastumine üllatuslikult julge (104).

Vilms olnud ka tööliste poolt hektograafil paljundatavate lendlehtede koostaja (105). Lendlehti paljundatud sageli jõulu-

99) Kirjalik teade R. Bērzinilt 7. X 1937.

100) Teade A. Levinilt.

101) Teade J. Jansonilt ja H. Kuusnerilt.

102) Teade J. Jansonilt.

103) Teade J. Jansonilt, A. Laguselt, R. Bērzinilt.

104) Teade Juuli Sardolt (end. Lindebaum).

105) Teade J. Jansonilt.

laupäeva ja teiste suurte pühade ööl, ja isegi ametiasutiste kantseleides, et äratada vähem kahtlust. Sellise aktiivse ja mitmekülgse tegevuse tagajärjel mäletatakse Vilmsi tööliste poolt organisatsiooni hingena ¹⁰⁶).

Vilms on käinud Pärnu tööliste esindajana reaktsooniaastail ka mingil tööliste illegaalsel kongressil Valgas. Raudteejaamas kassa juures seisis aga politseivalve ja Vilmsil olnud kardetav piletit osta. Seepärast A. Helila, kaaslane „Taimes“ ja Vilmsilt tundide võtja, ostnud Pärnu jaamast edasi-tagasi-pileti Valka ja läinud ka rongile. Papiniidu jaamast tulnud aga peale Vilms, kellele Helila siis pileti üle andnud. Vilms olnud suures „papakas“ ja valehabemega ¹⁰⁷).

Vilmsi tegevust tööliste seas 1906. a. sügistelvel, s. o. Vilmsi viimasel õpilasaastal Pärnus, kui ta oli juba gümnaasiumist välja heidetud, kirjeldab Marta Lepp-Utuste oma mälestustes ¹⁰⁸). Põhja-Liivi organisatsiooni komitee oli otsustanud saata M. Lepa Pärnu sealseid töölisi organiseerima ja samuti illegaalselt sotsialistlikku õpetust propageerima ¹⁰⁹). Kohtamisest Vilmsiga kirjutab M. Lepp:

„Teisel päeval tutvustati mind Jüri Vilmsiga ja paari kindlama iseadvama töölisega „Waldhofi“ vabrikust, kelle kaudu võis organiseerimise ja kihutuse tööd alustada. Jüri Vilms oli Pärnu linna punase õpiva noorsoo juht, kes oli ka vabrikutööliste seas ühendust soetanud ja Põhja-Liivi organisatsioonile teed valmistanud.“ Vilms olnud „Pärnu linna aktiivsem revolutsiooni tegelane“ ¹¹⁰).

Naisrevolutsionääridesse suhtunud Vilms üleolevalt, pidades neid mitte juhtideks ega meeste vääriliseks ¹¹¹). „Ta oli peasjalikult agitaator, aga legaalne“ ¹¹²), s. o. ta ei läinud kunagi põranda alla.

M. Lepp töötas peamiselt töölisringkonnis, aga Vilms tutvustanud teda ka Pärnu illegaalsete õpilasingide tegevusega ¹¹³). Tollal külastanud Pärnut ka „legendaarne“ Aleksander Kesküla, kellega Vilmsil olnud kohtamisi ¹¹⁴).

Novembri lõpul või detsembri algul lahkus Lepp Pärnust, partei oli otsustanud ta asendada Amalie Unt'iga ¹¹⁵). Vilmsi

106) Teade J. Jansonilt.

107) Teade A. Helilalt.

108) Marta Lepp, 1905. aasta järellained. Tallinn, 1923, lk. 66 jj.

109) Seesama, lk. 66 jj.

110) Seesama, lk. 70.

111) Seesama, lk. 70 jj.

112) Seesama, lk. 73.

113) Seesama, lk. 75.

114) Seesama, lk. 77.

115) Seesama, lk. 79, 80.

Pärnus viibimise lõpul oli siis Vilmsile tööliste organiseerimisel abiks A. Unt — väga töökas, kogu hingega revolutsioonilisele tegevusele andunud neiu ¹¹⁶⁾).

A. Unt, kes oli kord juba Siberist ära põgenenud, langes Pärnus sandarmite kätte ja vangistati ¹¹⁷⁾. Vilms pidanud tõsiseid plaane, kuidas Unti vanglast vabastada, kuid kavatsustest tegudeni ei olevat jõutud ¹¹⁸⁾).

Arvestades Vilmsi noorust ta õpilasaastail tuleb imestada seda aktiivsust ja tarmukust, millega ta töötas peale kõige muu sotsialismi idee levitamiseks tööliste seas.

9.

Samaaegselt on Vilms huvi tundnud ka kirjandusliku ja aja-kirjandusliku tegevuse vastu, viimane ala võis teda huvitada ka puhtmajanduslikel põhjustel, sest kaastööga ajalehtedele oli võimalik alalisele rahanappusele natuke lisa teenida.

Vilmsi kirjanduslikud katsetused algavad üsna varakult. Nii on säilinud luuletus, mis on dateeritud 27. juunil a. 1905. Vilms riimib:

Armastus! On see tuju
Mis kihutab inimesi surma?
On see ainult mõtte kuju
Mis kaotab päikese kiir?
Armastus! on see uni
kus rõõmsad noored?
Või on see elu
kus valitseb valu?
On armastus noorus
või noorus armastus?
— — — — —
— — — — —
Ma küll teda püüan
Palves tad (?) hüüan.
Kuid tema ainult narritab
Ja asjata meelesi äritab!

Luuletus on saadetud kirja lisana ühele sõbrale ¹¹⁹⁾ ja huvitav on see märkus, mille Vilms on juurde lisanud. Ta ütleb, et luuletus on dekadentne ning sümbolistlik ja „kas põle imelik ei riimi ei rythmust? Vaata *Lindast* Enno luulet — leiad sedasama. Luulel ei ole piiri ega raami.“

¹¹⁶⁾ A. Ostra-Oina mälestused koguteoses „Punased aastad“ I. Tartu, 1932, lk. 67.

¹¹⁷⁾ Lep p, m. t., lk. 79, 104. — Teade J. Jansonilt.

¹¹⁸⁾ Teade J. Jansonilt.

¹¹⁹⁾ J. Vilmsi kiri A. Helilale.

Nagu õde mäletab, olevat Vilms õpilasaastail ühe indiaanlas-romaani kirjutanud, kuid leidnud, et tal „juttude“ kirjutamiseks anne puuduvat ¹²⁰).

Vilmsi õpilasaastate ajakirjanduslikku tegevust praegu koguulatuses rekonstrueerida on kahtlemata väga raske, kuid juba seni on Tammanni poolt avaldatud Vilmsi ajakirjanduslikust tegevusest a. 1906 rida kirjutisi ühes tsitaatidega ¹²¹).

Nii on Vilms a. 1906 avaldanud kohalikus ajalehes seitset numbrit läbiva kirjelduse oma vanglaelust pealkirjaga „Vang“ ¹²²). Kirjeldus lõpeb väga veenvalt:

„Ja kui langevad meie saadikud — nende mõtted ei lange mitte, mõtet elavad edasi ja neil on suur tulevik. Meie valime jälle uued mehed, valime nii kaua kuni viimaks mõte võidab“ ¹²³).

Rahvuslikku liikumist Pärnu koolides kirjeldab ta artiklis „Eesti keskkoolides“ ¹²⁴). Linna ööelu kirjeldab ta „Meie linna ööpiltides“ ¹²⁵) ja sellele järgneb pikem jutustus vanglaelust „Vang varas“ ¹²⁶). Sõnavõtt „Meie seltside tegevusest“ kutsus esile pikema poleemika ¹²⁷).

Siinkohal ei ole võimalust nende artiklite juures pikemalt peatuda, kuid märkimist väärib asjaolu, et kõik Vilmsi sõnavõttud ajalehis on väga julged ja iseteadvad ¹²⁸).

Peale kohaliku ajalehe on Vilms kaastööd teinud teistele ajalehtedele. Nii mäletab R. Bärzin: „Kindlasti tean, et ta tegi kaastööd ühele Viljandi lehele ja, lahkudes Pärnust, jättis selle ülesande mulle“ ¹²⁹).

Eriti a. 1906, millal Vilms oli juba koolist välja heidetud, ilmub tal rida pikemaid töid, mis pidid tooma talle lisatulu tundide andmise kõrval.

120) Päril, m. t., lk. 18. — A. Palvadrelt saadud teateil aga on Vilmsil olnud üliõpilasaastail valmis üks romaani-käsikiri, viimane seisnud tükk aega A. Palvadre käes, kuid ta pole aega saanud seda lugeda. Vilms ainult mananud: „Linde ei taha romaani kirjastada, olevat nõrk, kuid Lindel endal olevat palju halvemad romaanid.“ Linde oli teatavasti tollal „Noor-Eesti“ kirjatoimetajaks.

121) Tammann, m. t., lk. 19 jj.

122) Postimees, Pärnu väljaanne, 1906, nr. 108—114.

123) Seesama, nr. 114.

124) Seesama, nr. 180—182.

125) Seesama, nr. 168, 169.

126) Seesama, nr. 171—179.

127) Seesama, nr. 116, 121, 139, 152, 153, 161.

128) Näit. Vilmsi julge arvustus tollal kehtinud sõjaseaduse kohta „Postimehe“ Pärnu väljaandes 1906, nr. 116.

129) Kirjalik teade R. Bärzinilt.

Pärnus veedetud kuue õpilasaasta jooksul oli Vilmsil elu-
asemeks järjekorras rida kortereid. Ta on elanud üksinda ja
koos kaaslastega, nii T. Käsebieri, M. Kutti, R. Bērzini ja teis-
tega.

Et Vilmsi vanemate majanduslik seisukord oli võrdlemisi
kehv, siis suutsid vanemad teda abistada ainult gümnaasiumi esi-
mestest klassides, hiljem teenis ta endale ülalpidamist peamiselt
tundide andmisega, olles mõnd aega jõukate vanemate (Jachten-
feldt'i, kapten Grant'i jt.) lastele repetiitoriks ja andes alaliselt
tunde väga mitmesugustes ainetes. A. Helilale, kellele Vilms
õpetanud saksa ja prantsuse keelt, andnud ta tunde võrdlemisi
odavasti, kallimad olnud muidugi tunnid rikkais saksa või sak-
sastunud perekondades ¹³⁰).

Sellist suurt töökoormat kanda ja laialdast tegevust aren-
dada suudab ainult väga tahtekindel ja püüdlik noorur. Nagu
mäletab üks Vilmsi korteriperenaine ¹³¹), toimunud Vilmsi päe-
vane tegevus kindla programmi järgi. Ta tõusnud hommikul
pool seitse, teinud väikese jalutuskäigu, mida ta pidanud häda-
vajalikuks oma kopsudele, kuna ta varem oli põdenud kopsupõ-
letikku, joonud siis kohvi ja läinud kooli. Pärast koolitunde
alanud järeleaitamistunnid. Hilisem õhtu kulunud koolitöö ette-
valmistamiseks ja koosolekuiks. Vilmsi korteris toimunud sa-
geli väikesi nõupidamisi; õhtul välja koosolekule minnes pole ta
julgenud minna õpilasvormis, vaid laenanud sageli korteripere-
mehe palitu ¹³²). Vilmsi kindlast päevaprogrammist olid tead-
likud isegi tema naiskaasvõitlejad, mäletades, et Vilmsil ka „pesu
paikamine ja sokkide nõelumine, kõik läks programmi
järele“ ¹³³).

Vilmsi suhtumist koolitöösse ja tema vaba aja kasutamist
mäletab ta õpilaspõlve sõber R. Bērzin, kellega nad elasid Karja
tänavas mõnd aega ühes toas:

„Juba tol ajal J. Vilms, vaatamata oma noortele aastatele, oli pea-
aegu täisealine mees, kes teadlikult alustas oma eluteed. Ta võrdlemisi
vähe tegeles koolitööga, — kui palju vaba aega jätkus. Tavaliselt õppe-
ülesandeid ta sirvis üle pealiskaudselt, kuid oma aja veetis peamiselt
lugemisega, lugedes kõike, mis kätte juhtus, muidugi esijoones vene kir-
jandust, alates Tolstoi, Dostojevski, Sologubi jne. töödega, lõpetades
seadusevastase sotsialistliku kirjandusega; ta laual võis alati leida selli-
seid raamatuid nagu „Poliitiline ökonomia“, „Agraarreform“ (eriti see

¹³⁰) Suuline teade A. Helilalt.

¹³¹) Teade Anna Soontakilt.

¹³²) Teade Anna Soontakilt.

¹³³) Kirjalik teade M. Martinsonilt 27. III 1938.

küsimus huvitas teda) jne... Ta oli alati täis pinget, vägagi elurõõmus, kes ei ignoreerinud — kõige tõsisemate ülesannete kõrval — ka klaasi õlut, kohtamist mõne plikaga ning laulu. Eriti armastas ta laulda ning ta laulis täiel häälel revolutsioonilisi laule. Et tal oli halb musikaalne kuulmine, siis oleks raske teada, mida ta laulis, kui poleks kuulda sõnu. Ta oli ülivara arenenud — igas suunas“¹³⁴).

On ikka rõhutatud, et Vilms juba a. 1905 on esinenud „Taimes“ kõneldes mustas „kossovorotkas“¹³⁵), millisena aga kaaslased ei mäleta teda õpilasaastail näinud olevat; tol ajal on ta kandnud ikka õpilase vormikuube, kuigi kuue all olnud vahel tulipunane särk¹³⁶). „Kossovorotkat“ on ta kandnud pärast gümnaasiumist kõrvaldamist, sellises revolutsionääri riietuses on säilinud Vilmsist ka üks pilt. Oma pahempoolsest maailmavaatest hoolimata armastanud Vilms näidata oma rahvuslikku kuuluvust ja käinud ikka rahvuskirja labakinnastes, seega tahtes väljendada ka demokraatlikku joont¹³⁷).

Suurema osa õpilasaastate suvevaheaegadest veetis ta vanemate juures Pilistveres, kuid nagu vend mäletab, ei olevat talle talutöö mitte eriti meeldinud¹³⁸). 1905. a. suve veedab ta Harjumaal Ohekatku mõisas mõisavalitseja Karl Oidermanni laste repetiitorina ja järgneva suve maapagulasena Soomes¹³⁹).

Vilmsil ja tema kaasnoortel oli äärmiselt palju julgust ja optimismi, kuid raskeil reaktsiooniaegadel ja -momentidel haaras teinekord ka noori pessimism. Kui kogu maa ägas reaktsiooni surve all ja Vilms pidi põgenema politsei eest maapakku, siis on selline olukord ja meeleolu mõjunud ka noortesse. Nii luuletab üks noorur J. Vilmsi toimetatud ajakirjas „Silvia“ (numbri täpset ilmumisaega pole teada):

Raugend on tormi väed,
Langenud meeste käed.

— — — — —
Vaikinud tormised
Ihad ja püüdmised.

— — — — —
Vaibunud surmale piirita lootused,
Suikunud palavad südame ootused,
Ainult veel kaugemalt paistab meil vabadus,
Siin aga pimedus, otsata ahastus.

Kõigist raskustest hoolimata näevad noored siiski kusagil kaugel-kaugel paistmas vabadust...

134) Kirjalik teade R. Bērzinilt 7. XII 1937.

135) T a m m a n n, m. t., lk. 18. — P ä r i, m. t., lk. 18.

136) Teade A. Helilalt.

137) Teade H. Kuusnerilt ja J. Vares-Barbaruselt.

138) Teade Juhan Vilmsilt.

139) Teade A. Helilalt.

Senised A. Tammanni ja A. Pärli teated Vilmsi koolist väljaheitmise kohta ¹⁴⁰⁾ on osutunud kontrollimisel ekslikuks. Vilms ei ole heidetud gümnaasiumist välja mitte 1906. a. kevadel, nagu mainivad nimetatud autorid, vaid sama aasta algupoolel (veebruaries). Vilmsi klassikaaslane Martin Kutti mäletab eelnenud vahejuhtumit ja Vilmsi koolist kõrvaldamist järgmiselt:

„1905. a. sügisel oli Vilms väga tegev miitingutel ja koosolekutel ja seega oli ta seisukord koolis pärastjouluse rahustamise järel pinev. Samal ajal oli tal kellegagi oma korteri hoovis mingisugune kokkupõrge ja ta laskis vastasele kuuli õlga. See asi kohtusse ei läinud, sest pidi olema enese kaitse ¹⁴¹⁾).

Sellepärast peale jõulu koolitulekul teatati talle, et ta on koolis edasi erilises seisukorras, s. t., kui midagi juhtub tema poolt koolikorra suurema rikkumisena, siis seda loetakse kohe väljaheitmise põhjuseks. Mõni aeg läks asi päris rahulikult edasi, kuid siis meie, s. o. VI klassi, saksa poisid leidsid, et vene keele õpetaja Verjovkin käib nendega liiga karmilt ümber, ja hakkasid organiseerima talle mürtsu. Vilms, kes oli väga impulsiivse iseloomuga, läks hoiatustest hoolimata nendega kaasa, ehk küll teised eesti poisid sellest löbust lahti ütlesid. Kui Verjovkini järjekordne tund tuli, siis läks klassis lahti võrdlemisi tugev trampimine. Õpetaja palus paar korda lõpetada, kuid vaikust ei tulnud. Siis hüüdis ta viimast korda, väga tõsiselt: „Jätke järele, või vastasel korral, keda taban, sellel läheb Jumala eest halvasti.“ Et jalgade liikumisest ka ölad veidi liikusid, siis märkas ta Vilmsi, kes ka vastu ei ajanud. Kooliõpetaja viis siis oma tahtmise läbi ja Vilmsil tuli lahkuda. Et aga see müra ei olnud ühe inimese tehtud, siis direktori selgitamisel tuli ilmsiks, et see bande, kelle eest tema ennast ohverdas, seda ei väärinud. Minul oli direktoriga väga hea vahekord, selgitasin talle loo ära, kuid päästa Vilmsi enam ikka ei saanud, kuid terve klass pandi pühapäeval 4 tunniks istuma. Koolist lahkumine oli Vilmsil umbes veebruari keskel 1906. a.“ ¹⁴²⁾

Samuti mäletab klassikaaslane H. Kuusner, et tema vanemaile on 8. veebr. a. 1906 kirjalikult teatatud ¹⁴³⁾, et poja ülespidamist on hinnatud 3-ga, ning samal korral heidetud Vilms koolist välja. Seega võis Vilmsi väljaheitmine toimuda veebruari algul.

Esmalt olnud ta väljaheitmisest väga murtud ja kurtnud oma sõpradele ¹⁴⁴⁾, et vanemad on tema peale palju kulutanud, isa on lootnud temast mingit suurt asjameest, aga nüüd on ta ainult asjata kulutanud ja haridus on olnud talle üksnes õnnetuseks. Arvanud, et parem ta oleks võinud olla tubli põllumees. Sõbrad katsunud teda lohutada ja Vilms saanud peagi meelegendluse

140) Tammann, m. t., lk. 18 jj. — Pärli, m. t., lk. 19 jj.

141) Samasisuline teade A. Helilalt, kuid tema teate järgi on asi läinud kohtusse, Vilms olevat aga mõistetud õigeks, sest ta tarvitanud relva enda kaitseks.

142) Kirjalik teade M. Kuttilt 30. III 1938.

143) Kirja originaal H. Kuusneril.

144) Teade A. Helilalt. — Vastupidist vt. Pärli, m. t., lk. 19.

tagasi ja öelnud kindlalt: „Aga siiski, ma ei heida meelt ja ma tahan veel midagi korda saata.“

Sel puhul mäletab R. Bärzin:

„Nüüd ta pidi valima: kas katkestada oma õpingud ning arendada ühiskondlik-poliitilist tegevust või katsuda sooritada abituuriumi eksamid. Vilms ise lausub mulle: „Kui ma ei suuda sooritada abituuriumi, siis astun Tartu veterinaarinstituuti, kuhu võetakse vastu ka 6-klassilise haridusega; ma igatahes pean omandama ülikooli kraadi, kuna ülikooli haridusega avaneb laiem tööväli.“ Ta ise küll tahtis õppida õigusteadust, kuid ta oli valmis õppima võõrast ainet — veterinaarteadust, et aga avaneks võimalused laialdasemaks poliitilis-ühiskondlikuks tööks. Kuid ta siiski otsustas sooritada abituuriumi eksamid ning hakkas selleks ette valmistama“ 145).

Vilmsi sõbrad ja klassikaaslased tundsid sündmusele kaasa ja hakkasid uurima neid põhjusi, miks Vilms välja heideti, ning kes on pealekaebaja. Leiti, et üks suurem süüdlane on gümnaasiumi asjaajaja M. Nõmm, venestunud eestlane, keda õpilased olid kahtlustanud juba siis, kui mõni aasta varem B. Linde oli koolist välja heidetud 146).

Poisid olnud oma arvamises kindlad ja otsustanud Nõmme tema „spiooni“-tegevuse pärast karistada, et Vilmsi väljaheitmise eest kätte maksta. Ühel õhtul kogunenud „Valguse“ seltsi 4—5 poissi, kõik varustatud poole telliskivi või tühja tindipudeliga. Mindud üheskoos Nõmme maja suunas Aia t. Ettevaatuse mõttes seotud hoovivärv väljastpoolt kinni, et ei oleks nii kerge järele joosta. Majal olnud vististi viis akent ja niisama palju olnud siis ka viskajaid. Ühise komando peale lennanud kõikide viskeesemed klirisedes akendesse. Otsekohe pistetud jooksma ja joostud, nii ruttu kui keegi jõudis, Kanali tänavasse, kus kokku saadud 147). Järgmisel päeval käidud vaatamas — töö olnud korralikult tehtud.

Väljaheitmine ei heidutanud Vilmsi sugugi, vaid ta töötas aktiivselt edasi illegaalses „Taimes“ kui ka sotsialistlikus töölisorganisatsioonis. Ehkki karistussalkade tegevus oli mõjunud masendavalt, pandi suuri lootusi riigivolikogu — duuma kokkutulekule. 27. aprillil — riigivolikogu kokkuastumise päev — oli ka Pärnus suur püha, koolid seisis, kirikuis peeti tänujumalateenistusi, linn oli lipuehtes 148). Juba hommiku vara heisanud Vilms majal, kus ta korteris oli, lipu 149). Selle lootusrikka päeva õhtul vangistatakse Vilmsi õpetaja cand. A. Nigol. Ning Peter-

145) Kirjalik teade R. Bärzinilt 7. XII 1937.

146) Teade H. Kuusnerilt.

147) Teade H. Kuusnerilt.

148) Postimees, Pärnu väljaanne, 1906, nr. 93.

149) Teade Anna Soontakilt.

buri leht „Dvadtsatõi Vek“ teatab: „Selsamal korral võeti veel vangi gümnaasiumi õpilane (endine õpilane P. t.) Vilms, et ta Nigoli kinni panemise põhjust teada tahtis“¹⁵⁰). Nigol oli vangistatud õhtul pärast kella 8¹⁵¹) ja Vilms kirjeldab oma vangistamist hiljem järgmiselt:

„Kui kell tagus tornis üksteist, nurga tagant läksid jälle püssitikut ning ma sammusin kojupoole ja heitsin häd mõju tänasest päevast kaasa võttes varsti puhkama. Ma ei saanud veel õieti uinuma jääda, kui mulle teatati, et minuga politsei rääkida soovib.

Mõtlesin küll, et mõistlikkudega päeval rääkimas käiakse, aga või nüüd mina see kõige mõistlikum olen, arvasin säälsamas, ajasin riided selga ja asusin väljas ootava linnavahiga politsei poole. Politsei ees seisid ja istusid kümme konda püssimehi. Nende pääle tähelepanemist pööramata astusin otsekohe priistavi ette. „Ma võtan Teid vangi,“ ütles see külmalt. Kõik minu protest ja põhjuse teadanõudmine jäi tagajärjeks“¹⁵²).

Samal ajal vangistatakse veel kümme konda Pärnu tegelast ja Riias sõidab sandarmivalitsuse ülema abi Baikov vangistatuid üle kuulama¹⁵³). Milles täpselt Vilmsi süüdistati, pole teada, aga ise kirjeldab ta enda ülekuulamist ja süüdistamist järgmiselt:

„.... Meid kutsuti sandarmi-podpolkovniku ette, kus ma esimest korda pärast nädalist kinniistumist kuulda sain, et mind süüdistatavat riigi kuriteos. Nimelt olla ma sotsiaalrevolutsioonilise ühisuse liige ja tahta vägivallega praegust riigikorda muuta. Süüdistus oli algupäraline, vähemalt mulle enesele. Mina just vägivalla vastu püüdsin „vabaduse päevadel“ võidelda ja nüüd tullakse mind vägivallas süüdistama.“ — „Muidugi hakkasin oma süütust tõendama, kuid kes sind usub, vangid ju valetavad...“¹⁵⁴).

Vilmsi sõbrad on väga mures tema saatuse pärast. Kokku ei ole võimalik saada; A. Levin ja R. Bērzin jalutavad ümber vangla ja mõlgutavad mõtteid Vilmsi päästmiseks¹⁵⁵). A. Helila ja T. Käsebier viivad talle vanglasse süüa, poetades ühtlasi prantssaiasse kirjakese¹⁵⁶). Vilmsi vanglas oleku ajal korraldati üks gümnaasiumi õpilaste ekskursioon Kilingi-Nõmmele ja õhtul tagasi tulles vanglast möödudes laulnud õpilased eesti laule, et ka Vilms neid kuuleks. Nagu Vilms pärast tähendanud, olnud kaasõpilaste laul tõesti vanglamüüride vahele kuulda¹⁵⁷).

150) Postimees, Pärnu väljaanne, 1906, nr. 98.

151) Seesama, nr. 94.

152) Vt. seesama, artikliteseeria „Vang“.

153) Seesama, nr. 98 ja 99. — Ajalehes kannab Baikov ülemlenitnandi nimetust, kaasaegsed ja ka Vilms nimetavad teda sandarmi-alam-polkovnikuks.

154) Vt. märkus 152. — T a m m a n n, m. t., lk. 27.

155) Teade A. Levinilt.

156) Teade A. Helilalt.

157) Teade H. Sepalt.

Nähtavasti ei suudetud juurdlusel midagi kindlaks teha ja Vilms lastakse jälle vabadusse, kuid jäetakse kuni asja lõpliku selgituseni politsei valve alla ¹⁵⁸). Ta vabastatakse vanglast 4. mail ¹⁵⁹) ja temaga koos kümnekond kaasvangi. Vangipõlv oli kestnud nädalapäevad.

Vabastamise ajal valitseb veel kogu maal ja Pärnus kõige raskem reaktsiooniaeg. Raudteejaamas seisavad valvel relvastatud soldatid ¹⁶⁰) ja rahutuste puhul Pärnu toodud Krasnojarski polgu osade vahetuse puhul suurendatakse veel meeskonna arvu Pärnus ¹⁶¹). Just Vilmsi vabanemise ajal jõuavad Pärnu 60 mõisnikkude poolt tellitud kasakat, kelle hobustele linn oli lasknud ehitada tallid ¹⁶²), ja 24. mail teeb karistussalkade ülem kindralmajor Veršinin linna revideerimiskäigu ¹⁶³).

Vilms on saanud selle järel tunda veelgi reaktsiooniaja vintsutusi. Kaaslaste mälestuste järgi on ta 1906. a. suvel politsei poolt sunnitud Pärnust lahkuma. Siis on ta põgenenud paadiga Orajõele, sealt edasi, külastades koolivendi G. Taltsi ja A. Helilat ning lõpuks läinud Soome, kus veetnud kogu suve. Soomes muretsenud vist õpetaja A. Nigol talle mingi koha ¹⁶⁴).

Teoloog A. Nigoliga, kes Vilmsi mitmes suhtes on aidanud, on Vilmsil olnud võrdlemisi hea vahekord, kuigi ta ei olnud mitte sugugi usklik inimene. „Usku Vilms ei pooldanud, ta ütles, see olevat inimeste petmine, niisama kui lapsele öeldakse, kui kurja teed, siis vitsu saad...“ Vilms öelnud: „Piibel on vana ajalugu, Kristus üks prohvet olnud, aga mitte Jumala poeg“ ¹⁶⁵).

Õpilastele kaasatundja õpetaja Nigol sunnitakse samuti Pärnust lahkuma ja a. 1906 ta saadetakse maalt välja ¹⁶⁶).

Vilms jätkab 1906. a. sügisel Pärnus oma õpinguid, valmistades eksternina ette abituuriumiks. Sandarmite jälgimisest, ülekuulamistest ja vangistamistest hoolimata töötab ta endiselt edasi põrandaalustes ringides. Niisama julgelt ja kartmatult tegutsesid ka ta kaasnoored. Nende noorte julgust ja teotahet iseloomustavad vahest ühe generatsioonikaaslaste poolt illegaalses ajakirjas avaldatud värsid „Ärge roomake!“ :

158) Eespool mainitud kirjutis „Vang“.

159) Postimees, Pärnu väljaanne, 1906, nr. 100.

160) Seesama, nr. 94.

161) Seesama, nr. 96.

162) Seesama, nr. 105.

163) Seesama, nr. 114.

164) Teade A. Helilalt.

165) Kirjalik teade M. Martinsonilt 27. III 1938.

166) E. bibl. leksikon, lk. 340.

Vaesed huluvad, sandid paluvad, — igavene orjus,
Tugevgi põlvitab, küürutab, palub kui kerjus...
Ärge roomake! Elu pole närumiseks, pilkamiseks,
Elu on tugevate jõudude kilkamiseks...
Viletsad roomaku, palugu taevastelt abi,
Elust aga tormatakse vägisi läbi 167).

12.

Vilms töötab 1906/7. õppeaastal iseseisvalt. Ta oli otsustanud minna juba kevadel eksamikomisjoni ette gümnaasiumi lõpetamiseks, et seega võita üht õppeaastat.

Jõuab kätte 1907. a. kevad ja Vilmsil on kindel kavatsus eksamitele minna. Paljud sõbrad kahtlevad ja töölised, kelle seas Vilms töötas, soovivad minna Narva eksameid õiendama, kartes, et teda võidakse Pärnus sihilikult läbi kukutada 168).

Vilms jääb siiski kindlaks ja teeb katsed õiendada abituumiumi Pärnu gümnaasiumi juures, kus eksamineerijaiks on ta endised õpetajad.

Üle ootuste õnnestub eksam rahuldavalt. Nagu eksamikomisjoni katkendlikult säilinud protokollidest nähtub 169), on Vilms saanud ainult ühe vastuse eest vene keeles ja matemaatikas „2“, kuna teiste vastuste hindeks on olnud „3“, missugune number on pandud ka mõlema aine üldhindeks. Üldkokkuvõttes on Vilmsi eksamitulemuste hindeks kuues aines „4“ ja kuues aines „3“. 5. juunil a. 1907 saab Vilms gümnaasiumi lõputunnistuse 170), kuna kõik ta klassikaaslased peavad istuma veel terve aasta koolipingis.

Kaasõpilastele olnud Vilmsi läbisaamine üllatuseks ja selle kohta levinud linnas mitmesuguseid jutte. Kõneldud, et õpetaja G. Jakobi tahtnud Vilmsi läbi kukutada, kuid direktor V. Popelišev kaitsnud teda 171). R. Bērzin mäletab 172), et „Pärnu ametlikud ringkonnad heal meelel tahtsid Vilmsist lahti saada, kuna ta oli neile pinnaks silmas, seepärast Vilms lasti eksamitel kergemini läbi, vähemalt tol ajal oli selline versioon“. Võib-olla on sellel omaaegsel kuuldusel ka tõepõhja, kuid kui ta oleks mõningais aineis osutunud päris nõrgaks, vaevalt oleks teda siis läbi lastud, sest samal eksamil oli ka küllalt läbikukkujaid.

167) Vt. illegaalne õpilasajakiri „*Molodaja Žizn*“ — ärakiri saadud R. Bērzinilt. — J. Semperilt saadud teateil kuuluvad tsiteeritud värsid J. Barbarusele.

168) Teade J. Jansonilt.

169) ERKA: Pärnu gümnaasiumi registreerimata materjalid.

170) ERKA: J. Vilmsi Tartu ülikooli toimik.

171) Teade A. Helilalt.

172) Kirjalik teade R. Bērzinilt 7. XII 1937.

Enne eksameid olevat Vilms aga peaaegu kogu aja pühendanud õppimisele, ei olevat olnud aega anda teistele järeleaitamistundegi. Nii kurtnud ta enne eksameid ühel tööliste koosolekul, et tal on enam kui kuu eest pansioniraha maksmata ja raha saamiseks polevat mingit lootust. Töölised, saades aru Vilmsi tõsisest seisukorrast ja hinnates tema senist tegevust, pannud raha kokku ja tasunud ta võla pansionis¹⁷³), võimaldades seega talle rahuliku lõppeksamite õiendamise.

Juba 15. juulil esitab ta palve Tartu ülikooli õigusteaduskonda astumiseks ja ta immatrikuleeritakse sügisel matrikli nr. 22103 all¹⁷⁴). Järgnevad üliõpilasaastad, kus Vilmsi avaliku tegevuse väli küll suureneb, aga kus ta peab võitlema edasi majanduslike raskuste ja žandarmeeriaga.

(Lõpp.)

A. Looring.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Enn Kippel: **Issanda koerad.** Romaan liivlaste kristianiseerimisest. Esimene raamat. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1938. 350 lk. Hind 6 kr. 25 s.

Saksa kirjanik Stefan Zweig loetleb kusagil neid ajesisid ja motiive, mis tõukavad autorit raamatu kirjutamisele. Ta arvab, et iga autor peaks enesele iga teose kirjutamise eel selgeks tegema, missugustest tunnetest, missugustest vaimsetest vajadustest aetuna ta nimelt selle või teise ainestiku on valinud.

Enn Kippeli ajaloolisi romaane lugedes võime oletada, et nende kirjutamisele tõukas teda tung seiklusrikkaid, romaanlikke, dramaatilisi, drastilisi, veriseid või veidraid sündmusi jutustada. Sarnaseid sündmusi pakkus talle rohkesti Vene-Liivi sõda esimeseks romaaniks, Põhjasõda teiseks ja nüüd liivlaste vabadusvõitlus, mis on valitud kõnesoleva teose ainestikuks, kolmandaks. Samast ajastust romaani kirjutades peatuks näiteks K. A. Hindrey peamiselt tegelaste hingeelu ja vaimse miljöõ kujutamisel, hoolides mõnikord üsna vähe sündmustiku arengust. Kippelil aga ei näi püsi olevat oma romaani tegelaste hingeellu tungimiseks. Ta annab nad meile valmilt; nad on meile liiga selged, nii et nende käitumist ette võime aimata. See vähendab meie huvi nende vastu. Mõnikord paneb ta omaduse kui etiketi romaani tegelasele külge. Nii näiteks teeb ta piiskop Albertiga, kelle kohta korraga öeldakse, et ta siin, Liivimaal, „ühtepuhku, öösi kui päeval, unes kui ilmsi“ elab uuesti läbi varem korda saadetud „pööraseid abielurikkumisi“ ja et „lihalikud lõbuhimud“ teda vaevavad, „otsegu oleks saadan ise tema sees kisenanud“ (lk. 199). Oleme piiskoppi juba ennem mitmel korral näinud, tema mõtteid ja tundmusi on meile näidatud, samuti tehakse seda hiljem; aga kusagilt ei paista välja, et seda meest lihalikud lõbuhimud metsikult vaevaksid. Üsküla vanem Ako on rahvajahi omadustega mees: tasa-kaalukas, kartmatu, arukas. Korraga aga laseb autor teda liiga poisikeselikult talitada. Kord sõjasõidu organiseerimiselt koju tulles kuuleb

173) Teade J. Jansonilt.

174) ERKA: J. Vilmsi Tartu ülikooli toimik.

Ako, et kõige noorem ja nägusam naine Airi on mungaga abielu rikkunud. Ako lõikab Airil kõri maha. See on veelgi usutav. Aga et ta siis läheb risticõitjate väepealiku juurde ja nõuab munga väljaandmist, ähvardades vastasel korral tulla ja süüdlase vägisi võtta — see on juba uskumatu.

Kippeli romaani üheks nõrgemaks küljeks on see, et ajalugu ei saa siin lugejale selgeks tegelaste hingest läbi käies. Me ei näe nende ajede ja motiivide tekkimist, valmimist ega küpsemist, mis üksikuid tegelasi ja hulki juhivad. Tahaksime kõike näha läbielatuna, muidu tunduvad sündmuste kirjeldused illustratsioonidena sellele, mida me ajaloost tunneme. Kippeli romaani kangelasid ei ärata meis ei erilist poolehoidu ega vaenu; vist selle tõttu, et nende hingeelu autorile eneselegi südamasjaks pole olnud.

„Issanda koerte“ esimene raamat kirjeldab sündmusi risticõitjate mobiliseerimises Breemenis, nende tulekust Maarjamaale, liivlaste abistust võitlusest nende vastu ja ümberkaudsete pärisrahvaste organiseerimisest üldrännakuks.

Seekord on Kippel veriste, rõvedate ja grotesksete sündmuste kirjeldamisel märksa tagasihoidlikum olnud kui kahes eelmises romaanis. Aga avaliku naise tapmine Breemenis, liivi tüdruku vägistamine risticõitjate poolt, käe raiumine Nogardi kohtus ja mitmed muudki seigad on küllaltki jubedad. Mõni stseen, nagu vestfaallase Wigberti viinavargus, pole vist küll toodud, et ajastu kombeid karakteriseerida, vaid kui lõbus intermetso. Venelasi ei saa Kippel teisiti võtta kui operetlikult. Nägime seda kahes eelmises romaanis ja seekord leiame seda peatükis, kus vanem Ako läheb Kukenoisi vürstile Vjatškole külla.

Kippel on käsiteldavat ajastut, eriti selle esemelist kultuuri, väga hoolsasti tundma õppinud. Selles võime veenduda, kui ta näiteks Nogardi turu kaupu loetleb: „seal oli müüa mitmevärvilist kalevit, lõuendit, kirjused siidrätte, toredaid narmaid, vaipu, kindaid, pargitud nahka, mütse, rihmapandlaid, kõrinaid, kuljuseid, naastutatud leisid, maarjakraasi, ukسلukke ja kõike muud imelikku ning hinnalist vara, mida keegi ei suudaks loendada...“ (lk. 319). Nagu siit näha, ei ole Kippelil kalduvust esemeid lähemalt kirjeldada; küllalt on kataloogist. Oleksime meelsasti näinud ka ajastu vaimset palet lähemalt kujutatuna.

Liivlastest on esindatud peamiselt vanemad ja nende kodusesse ellu on meil võimalik pilku heita. Liivi rahva laialisemate hulkade majanduslik ja vaimne järg ei ole autori tähelepanu leidnud. Romaaniline heroika takistab nägemast rahva traagilist võitlust oma iseseisvuse eest.

Kippelil on tugev kujutusvõime. Tal ei ole raske kroonika paari-realise andme põhjal luua suurt, põnevaseigalist pilti üsna eredates värvides. Detailset väljatõttust ta ei salli või pole tal selleks püsi. Pooltoone ega nüansse ta ei tarvita. Ajaloolise romaani kirjutamisel, kus andmeid on vähe, kus suurem jagu peatükest tuleb „välja mõelda“, on kujutusvõimel otsustav tähtsus.

Kippeli stiil on omal kombel värske, kujukas ja jämedakoeliselt rahvalik. Paar näidet sellest. „Algul söödi vaikides, kusjuures kuuldus ainult kontide raginat ja suude matsutusi; aegajalt kostsid ka sekka laua alla visatud kontide kolksatused ja koerte lõrisev urin, kui need juhtusid mõne suurema konditüki pärast seal omavahel purelema...“ (lk. 315). Nõnda kirjeldatakse Ako ja tema kaaslaste söömaaga vürst Vjatško lauas. Aga piiskopigi juures, kuhu kõik liivi vanemad võõruspeole on kutsutud, et neid vangistada, ei sööda palju peenemini: „Sööjad, kristlased kui paganad, murdsid rogisedes loomaluid, närisid kondid hammastega paljaks ja heitsid need siis laua alla, kuhu neist juba õige peatselt kogunes määratusuur kuhi“ (207). Kaupo pere söömaaja kirjelduses öeldakse: „Lõpuks tõusid mehed mõnusalt rõhitades ning kaenlaaluseid

sügades lauast...“ (lk. 231). Nagu toon teeb muusika, nii annab ka kuju üksikus lauses lõpuks kogu teose üldnivoo, üldmulje.

Dialogi leidub „Issanda koertes“ üsna rohkesti. Kahtlemata toob see jutustusse ja kirjeldusse vaheldust ja elavust. Aga repliigid võiksid pregnantsamad olla ja lausujat karakteriseerida. Keelelisi vääratusi on juba mõni arvustaja märkinud, samuti ka vääratust kaane kirjas (gooti kirjas kaks lühikest s-i kõrvuti). Küllap eriteadlased otsivad üles ka eksimised ajaloolise tõe vastu.

Sakslaste tulekust Väina suhu, nende kannakinnitamisest seal, liivi vanemate abitustest jõupingutustest võõra ikke ning usundi vastu võitlemiseks, samuti ka saksa kaupmeeste ja ristisõitjate kommetest annab käesolev teos huvitava, isegi põneva kujutuse. Oma tugeva kujutlusvõime ning värskeilt-lopsaka stiili tõttu on Kippel kirjutanud tollest ajastust loetava, hea rahvaraamatu. Aga lugedes ei ole raske veenduda, et sama autor, maitse distsiplineerudes, mõtte ja hingeelu süvenedes, on suuteline looma märksa väärtuslikumat teost.

Ed. Hubel.

Jaan Kärner: **Pidu kestab.** Roman. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1938. 348 lk. Hind ?

Ühe väikelinna olude satiiriline kujutamine — see on ikka olnud väga tänuлик ülesanne nii mujal kui ka meil. Võimaluste äärmine piiratus nihästi selle poolest, et ei leidu kuigi palju mõõtu välja andvaid juhtivaid isikuid, kui ka selle poolest, et arenematule massile ei ole kerge selgeks teha uuenduste tarvidust ega ole ainelisigi väljavaateid millegi silmahakkavama teostamiseks, — see kõik vajutab väikelinna oludele paratamatu küündimatuse pitseri. Kui aga väikelinlased seda arvestamata ometi tahavad olla ja talitada nii nagu suurlinlased, siis tekib loomulikult määratu suur, koomiliselt mõjuv vahe võimete ja püüdmuste vahele. Nimepidi on kõik see olemas, mis on suuremailgi linnadel, on raekoda linnavalitsuse ja linnavolikoguga, peetakse koosolekuid, arutatakse linna elusse puutuvaid asju, planeeritakse, chitatakse, korraldatakse seltskonnategevust, asutatakse ajalehti, jne. Aga kui heita lähemalt pilku neile asutistele ja ettevõttele, siis selgub, et kõik on ainult suuremaist linnadest võetud eeskujude karikatuur.

Seda väikelinna olude karikeerimise tänuликku võimalust kasutab Jaan Kärner oma uues romaanis „Pidu kestab“ juba kolmandat korda. Ühte ning sessesamasse sarja kuuluvad käesoleva romaani kõrval ka kaks varem ilmunud teost: „Soodoma kroonika“ esimese ja „Tuuled pöörduvad läände“ kolmanda osana.

Mis huvitab Jaan Kärnerit Soodoma väikelinna olude kujutamisel esijoones, on osa, mida etendab üks või teine Soodoma kodanik sotsiaalse üksusena, teda huvitab see, mis kasu või kahju on ühest või teisest käsitlusele tulevast Soodoma elanikust Soodomale kui teatavale ühiskondlikule tervikule. Et ses suhtes pilt oleks võimalikult täielik, on ta tegelaskond tähelepandavalt avar, esindajatega võimalikult paljudelt tegevusaladelt. Kuid seejuures ei nihutata ühtegi neist eriti silmapaistvate kohale ja peategelaseks ei kujune mitte üksikisik, vaid kollektiiv, linnavalitsus koos volikoguga, kui mitte öelda: kogu Soodoma aktiivsem elanikkond.

Need tulemused, milleni Jaan Kärner selliselt korraldatud vaatluse najal jõuab, ei ole just mitte lõbusad. Üks linnavalitsus järgneb Soodomas teisele, üks isikute grupp valitseb teise järel, kuid sisuliselt ei muutu midagi. Mis jääb Soodoma raekotta isikute vahetumisest hoolimata alati püsima, see on võimuahnus, rumalus, omakasu tagaajamine nende nähtuste kõige jõhkramal kujul. Sel ajal, kui üks grupp valitseb ja oma positsioonist võimalikult suuremat profiiti püüab lüüa, õonestavad teised

valitsejate jalgealust. Aga kui nad on ise saanud asemele, ei mõtlegi nad teisiti talitada, kui talitasid eelkäijad.

Kuhu sellega lõpuks jõutakse, sellele vastab üks romaani tegelasi nähtavasti päris õieti, kui ta ütleb, et barbaarsusse, rusikaõigusse. Selle troostitu lahendusega pidavat lõppema Soodomas parajasti käsilolev arenemisfaas. Kuid sama tegelane ja temaga ühes arvatavasti ka autor ei taluta siiski kuulajat-lugejat pessimismi lausasesse pimedusse. Samast algavat siiski ka olude uuenedmine. „Kui kõikide sõda kõikide vastu on viinud ummikusse, siis ehk hakkab inimene mõistusega ümber vaatama, kuidas sobitada rahu teise inimesega. See on nii nagu iga sõja järele.“

Käesolevas romaanis ei vii Jaan Kärner Soodomat veel selle ummikuni, millele järgneb tervenemine. Käesolevas köites kestab „Soodoma kroonikas“ alatud kõikide sõja *perpetuum mobile* ning lõplikku optimistlikku lahendust ei ole antud kolmandaski köites. Seepärast jätvad Soodoma lood teoreetiliselt antud lohutusest hoolimata äärmiselt masendava mulje. Isegi seal, kus olukorrad väga hästi võimaldaksid kibeda pilke asemel rakendada leebet huumorit, on Kärner lugeja ilma jätnud pilvede vahelt vilksatavast päikesest, raiudes vanatestamentliku valjusega inimlike pühade, eksimuste ja eksimusekestegi pihta.

Sotsiaalse läbilõike andmise kõrval Soodomast ei ole Jaan Kärner suurt saanud hoolida kujutatava ühiskonna hingeelulisest palgest. Võib veel kuidagi juttu olla massipsühholoogiast, kuid mitte üksikute tegelaste lähemast hingeelulisest vaatlusest. On päris otstarbekohane, kui Kärner oma tegelastest kõneldes korduvalt mainib nime kõrval ka ametit, sest see aitab ka omalt poolt teoses kujutatavaid isikuid kuidagimoodi meeles pidada ja neid üksteisest eraldada. Nende psühholoogiline sisu ei anna selleks igatahes mitte mingisuguseid pidepunkte. Kõik need Peebuled, Madjakud, Sarapikud, Varangud, Porovardjad ja kümned teised kõnelevad ning tegutsevad otsekui ühe ning sellesama retsepti järgi. Kui üks tegelane on pandud kõnelema lõuna-eeesti murdes — pärast raamatu lugemist vaevalt veel jõuab meelde tuletada, kes see just oli, — või kui teine tarvitab muidu kirjakeelse kõne keskel järjekindlalt sõnavormi „peräkõrd“, siis see üksi ei anna mingit teravamalt individuaalset joont, kui kõiges muus on tegemist kõikide ühisvaraga.

Veel halvem on lugu siis, kui Kärner sotsiaalse vaatluse kõrval ometi katsub anda ka romaaniolulist intriigi (ta teeb seda küll üsna möödaminnes) ja siin paratamatult peab puudutama eraelulis-psühholoogilisi küsimusi, — siis ei jää ta mitte ainult ebamääraselt õhus-rippuvaks, vaid muutub tihti ka lausa ebausutavaks.

Ei suuda Jaan Kärner lugejat eriliselt haarata ka oma sõnastusega. Selles on ladusust, mõne väikese vahelelükitud meeolukirjelduse juures päris haaravat lüürilisustki, kuid nõudlikumast ajalehestiilist ei tõuse see ikkagi palju kõrgemale. Ja nõnda jäävadki Kärneri romaani peaväartused sellele alale, mida autor suudab pakkuda sotsiaalsete olude kriitika vaatekohalt.

Oskar Urgart.

O. Luts: **Sügis**. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936 (tegelikult 1938). 219 lk. Hind 2 kr. 50 s.

„Sügisel“ on kaks voorust: ta on „Kevade“ tegelaste lugude üks jätkajaid ja ta on armastatud ning loetava kirjaniku jutustus; kahjuks need mõlemad voorused on aga väljaspool teost ennast. O. Lutsu „Kevade“ nii sisulisest kui menuliseist küllusest on tekkinud hiljem „Suvi“ I (1918), „Suvi“ II (1919), „Tootsi pulm“ (1921), „Äripäev“ (1923, 1924) ja nüüd „Sügis“, alapealkirjaga „Tootsi lugude järg“.

Joosep Tootsist on aga „Sügisel“ vähe lugeda: näeme teda sõjaveteraanina lahtilogenenud terviseiga iseseisvas Eestis Paunvere lähedal

talupidamas. Peale vanade tegelaste jutujätkulist tutvustamist kesken-
dub „Sügise“ sisu Jorh Aadniel Kiire ümber. Kiir on oma olemuselt
halenaljakas tüüp ja autor tõgab teda täie hooga, lastes tal langeda jär-
jest labase anekdoodilisuseni. Seepärast siis kujuneb raamat eeskätt
pilkelooks ara ja põikpäise rätsepa üle ja korduvalt jõutakse koguni WC
ainestikuni. Jorh Aadniel on sõjaväes teenides kogunud hea noosi raha,
tahab saada vahvuse eest (vormiliselt küll langenud venna vahvuse eest)
oma isa nimele asunikutalu ja kui selle plaaniga igati läbi kukub, ostab
ise talu. Sellesse põimub igasugust külanalja, siis Jorhi kodune elu,
tema igapidi viljatu abielu, lapsesaamine naisega ja mis peasi — seik-
lusrikas rännak Nõvele, et osta asunikutalu. O. Luts heidab pilku kolme
asunikutallu ja kohkub tagasi, nähes nende pidajaid. Need on drastilised
kujud; mitte küll üldisloomustavad eesti külaelule, kuid kui erandlikud
üksiknähtused ometi võimalikud.

Huvitavad on teoses need laialipillatud laused, kus autor tegelaste
kaudu väljendab oma arusaamist meie mitmesuguste elunähtuste üle.
Nende kaudu suudab sisuhõre sündmustik siiski mõnevõrra pakkuda jooni
eesti nüüdisühiskonnast. Kahjuks on see pool vähe välja arendatud.

O. Luts esineb „Sügises“ oma tuntud vooruste ja puudustega. Ta
pakub uue jantliku episoodi Paunverest, ei arenda seda tugevamajoone-
liseks, vaid hoolitseb eeskätt selle eest, et oleks loetavat sündmustikku,
et oleks raamatus elu, olgu siis see elu ka ilma toekama sisuta ja kohati
isegi labane.

D. Palgi.

Henrik Ibsen: Peer Gynt. Dramaatiline luuleteos. Tõlkind Marie
Under. „Maailmakirjandus“ 1938, nr. 3. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1938.
347 lk. Hind 4 kr.

Ibsen oli võitleja. Nagu „Peer Gynt“i eelkäija ja mõneski mõttes
paarimees „Brand“, nii on „Peer Gyntki“ inspireeritud kaasaegseist norra
oludest. Unistaja ja luiskav Peer pidi olema peeglik tervele norra rah-
vale, kust see oma kiidetud vooruste asemel võiks näha oma tõelikku ja
palju vähem meeldivat palet. Säherdune paljastus- ja süüdistusteos ei
võinud muidugi „tõsistele patriootidele“ meeldida, ja võitis aastaid, enne
kui raamat leidis teenitud tunnustuse. Ajapikul on hetkeaktuaalsuse
takka tõusnud esile teose jäädavamad väärtused. Peer Gynt on fantaasia-
küllusega inimene, kes seda küllust aga kunstniku viisil oma loomingus ei
saa ära kasutada. Muinaslugu saab talle tõelisuseks (sõit põdra turjal),
tõelisuus muinaslooks (trollid), nii satub ta elus vastuoludeni ja peab sõp-
radeta, vanemateta ja varanduseta kodust lahkuma. Kui ta kaugel ma-
ailmas oma kuulsuseunistusi asub teostama, libiseb ta järjest ühelt alalt
teisele, kuni ta Kairo hullumajas leiab, et hullumeelsus ta fantaasia üle
trumpab. Ideaalideta egoistina pöördub ta kodumaale tagasi, et viimaks
rahu leida sealt, kus ta seda polnud otsinud: armastava naise rüpest.
Meisterlikult on maalitud ka teised peakujud — käbe ja käre Åse, tõre-
lev ja armastav ema, Solvejg, liigutav-puhast naine, kelle küljest teose
lõpul variseb kõik maine. Teose ilu, tõeinnu veenvus ja tas avalduv
suur kujundusjõud on teost lasknud oma mõju kaugele kiirata ja meie
tõlkeliteratuuri rohkete tühikute seas on „Peer Gynt“i puudumine olnud
tunduvamaid. See puudus on nüüd ületatud, iga huvi tundev lugeja võib
nüüd — ligi kolmveerand sajandit peale „Peer Gynt“i kirjutamist — oma
kirjanduslauale muretseda selle raamatu eestikeelse tõlke.

M. Underi huvist „Peer Gynt“i vastu annab tunnistust ta saksa
keelest lava jaoks valmistatud tõlge, millest üht paljulubavat katket
„Loomingu“ veergudel juba aastate eest võis lugeda. Nüüd on luuletaja
vaeva põlgamata tutvunud ka teose originaaliga ja oma tõlke põhjalikult
ümbertöötatult avaldanud. Töö tulemustega tasub tutvuda. Sõnastus
on enamasti üsna ladus ja ilmekas, mõnelgi puhul tõesest haaravuseni,
mida vähemalt eesti suhteliselt väheviljeldud värsitõlkes kerge pole saa-

vutada. Nagu kättejuhtuvate Chr. Morgensterni ja L. Passarge saksa-keelsete tõlgetega võrreldes võis veenduda, on tõlge ka võimalust mööda originaalitruu — jah, mõnel puhul kahjuks üleliigagi! Viimast võib öelda eriti dialoogide kohta, kus lühikesse värssi peab mahtuma peagu niisama palju repliike kui värsis on jalgu. Säherdustel puhkudel oleks piisanud paljalt mõttesisu edasiandmisest, kuna sõna-sõnaline tõlge paratamatult on võimatu, kui selgust, lihtsust, ilu või muud parajasti domineerivat omadust ei taheta kaotada.

Õnnestunud ümberluuletus ja kramplik originaalist kinnihoid on aga ainult kaks äärmust, mille vahel Underi tõlge liigub. Kaaluvas enamusel on see seadnud oma sihiks originaali võimalikult täpse edasiandmise ja enamasti seda ongi saavutatud. Tõlkijale on tulnud siin abiks ta luuletajakogemused, kuigi mõnikord tundub, nagu oleks oma tööd tehtud liiga kainelt ja kiretult.

Tõestagu neid üldisi väiteid ka mõningad faktid.

Tunneme Underit ta loomingust vormivalitsejana ja julge keelemeistrina, kes eriti sõnavara alal on endale Wiedemannist hankinud rikkalikke tagavarasid. Vähem juba on luuletajal kontakti elava rahvakeelega, samuti meie kirjakeele päevaprobleemidega. Viimast näitavad ajast-arust läinud keeleuudendused *murdlaini müha* (lk. 11), järjekindel -lle (*kaugelle*, lk. 149, *tüürirattalle*, lk. 242 jm.). Ebaõnnestunud on kasutatud teaduslikku terminoloogiat (*mul on veel rasket toota*, lk. 139, tähenduses: mul on veel raske töö ees); on familiaarseid (*man*, lk. 94 jm.), halvakoalasi (*polnd*, lk. 11 jm., *ebamäärseiks kujeks*, lk. 155), ilmetuid (*taga*, lk. 43 = temaga: *et taga ükski ei räägi ses talus*) või ärkamisaegseid keelendeid (*hullula*, lk. 225).

Mõni koht on tõlgitud liiga ebamääraselt. *Vahe üle ma just ei kurda* (lk. 92) tähenduses „vahe on küllalt suur“ tundub otsitud. Hoopis segaseks on muutunud originaali mõte lk. 39 (*saaks kange käega kui lihunik vinnata rinnast neil põlguse kõik*). Hästi ei kõla ka värss *kikuda pääst tal ta juustehari* (lk. 90) või lause *lepime, tütarlaps, ava kord sulu* (lk. 104), kus luulekeeles võimalikke vabadusi arvestades võib arvata, et sulg tuleb avada, kui ka, et ava tuleb sulgeda, kuna öelda on tahetud ainult: tüdruk, lase mind minema. Mõnel puhul võib kõnelda riimisunnist, nagu lk. 75, kus riimi mõjul sõna on valitud valest keskusast (*usud, et ta pattu on kahetsema tõhus*).

Riimitehniline teostus ei vääricks puudutamist, kui Under ei oleks toonud täisriimile appi ka riimuvaid sufikseid ja irdriime. Juba nende kahe tüübi segiesindus on riskantne küllalt, sest kui viimase juures riimuvaid sõnu tuleb lugeda pearõhulisest silbist alates, arvestatakse esimeste juures kõrvalrõhku. Veel täbaram on lugu, kui mõlemate hulgas leidub üsna kaheldava riimiväärtusega paare (sufiksriimidest: *räga:aastatega*, lk. 184, *kätt:nikerdet*, lk. 84, *kõlvatud:nutt*, lk. 82, *napp:pitsitab*, lk. 302, *lobiseb:sepp*, lk. 18, *täpp:ägeneb*, lk. 296; irdriimidest: *kulda:kuulda*, lk. 164, *kotkad:nokad*, lk. 84, *temp:rämps*, lk. 88, *ülalt:küllalt*, lk. 242).

Neil pisimärkmeil pole muidugi jõudu ega tahtmistki kõigutada seda, mis tõlkes on väärtuslikku; pigem on nad mõeldud tunnistuseks sellest, mäherduste raskustega eesti keele kujundamisel veel ikka tuleb võidelda. Kui ülinõudlik arvustaja sooviks tõlkes näha kohati ladusamat, elavamamat, pildirikamat keelt kas või tõlke täpsuse arvel, siis ei saa eitada, et sedagi leidub. Mitmed kohad tõlkes jätavad otsegu originaali mulje. Nimetatagu näiteks Åse surma stseeni, mis on suurepärane. Seal on tõlkijal käepärast kõnekäände (*söögi ja löögi eest*, lk. 148), isegi argood (*läeb Peetrusel haprasti*, lk. 147), seal ei puudu tal isegi pilte ja võrdlusi, mis originaalis puuduvad (*Granel on jalad kui lutsud*, lk. 143). Ja kui kauneid, õnnestunud kohti leiad tihti peale mujalgi (*nagu mesi kuldsest lassist voolab nali sinu suust*, lk. 198), aitab see lugejat mõnegi vähem särava kohaga lepitada.

Raamat on varustatud kokkuvõtliku järelsõnaga, mis oma lühidusest hoolimata võimaldab lugejale ülevaate autori elust ja loomingust ja annab võtme ka kaasaegsete olude pihta sihitud hoopide mõistmiseks. Lugejad ei oleks veelgi arvukamate seletuste pärast autorile pahased, eriti neljanda vaatuse lugemisel, kus võrdlemisi tõntsi ja kergestimõistetava suurriikide pihta sihitud satiiri kõrval ka kaasaja Rootsi Kaarel XII kultust jm. ei säästeta.

Kui G. E. Luiga omal ajal Ibseniga tutvumiseks norra keele ära õppis ja kui nüüd „Peer Gynt'i“ tõlkimisel M. Under sedasama on pidanud tegema, siis võivad need, kelle huvi norra keele õppimiseni ei ulatu, tutvuda Ibseni kauneima teosega rahuldava eestikeelse tõlke kaudu. Selle sisuka raamatuga tutvumine tasub vaeva.

A. Sang.

Carlo Collodi: **Lõbusaid lugusid lastele.** Tõlkinud V. Pomm. Siseillustratsioonid K. Lutsult. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1938. 156 lk. Hind 2 kr. 50 s.

Maailmakuulus itaalia lastekirjanik Carlo Collodi on kirjutanud oma „Lõbusad lood“ 11—12-aastastele poistele. Seega noorsoole, keda veetlevad põnevad seiklused ja kangelaslikud vägiteod. Raamat sisaldab 8 lugu, pikim 56 ja lühim 10 lk.

Üllatavalt värske ja elav tundub esimene ning pikim jutt „Pipi ehk Roosa Ahvike“. See on lugu muretust ja taibukast ahvipoisist, kes end mässib kirevaise ja põnevaise seiklustesse. Lugu taotleb anda noorele lugejale varjatud õpetust ja elutarkust. Rõõmustaval kombel on jutt vaba lastejuttudes sageli esinevast pealetükkivast sentimentaalsusest.

Haleduse element on aga tublisti esindatud juba järgnevas jõulujutus „Jõulud“, mis on tavaline lugu rikkaist ja vaeseist lastest.

Kaks järgmist — „Peale teatrit“ ja „Kel pole julgust, see ärgu mingi sõtta“ — on üsna väheütlevad. Esimeses, näidendi vormis kirjutatud loos arutlevad vaevalt kümneaastased lapsed omavahel varatargalt draamast, tragöödiast ja komöödiast. Siin pole midagi loomulikku. Teises jutus jändavad kuus poissi päevast päeva nigelate sõjamängudega. Rääkimata säärase jutu küsitavast pedagoogilisest väärtusest, ei ole ta lastele ka kuigi huvitav.

Viimases neljas — „Väike advokaat, laiskade ja hooletute poiste kaitsja“, „Kui olin poiss“, „Maskeraad“ ja „Päkapikune mees“ — esitatakse väikesi võrukaelu nende igapäevaseis askeldustes. Lapsed loevad õhinal omasuguste tempudest ja viguritest ja loevad meelsasti ka siinseid lugusid, sellest hoolimata, et Collodi poisid ei ole just päris ehtsad. Need on pigemini poiste karikatuurid. Kas on itaalia ja eesti poisid tõeliselt nii erinevad või on neid karikeeritud vaid selleks, et saavutada suuremat lõbusust?

Collodi stiil on kabinetlik ja pole seetõttu meie realistlikumale maitsele just eriti suupärane.

Tõlkija keel samuti on liiga kunstlik ja pealegi ülilmoodne, mis lasteraamatus ei ole kohane. On tarvitatud rohkesti ultramodernseid, haruldasi ja isegi veidraid sõnu, mis jäävad lastele mõistatuseks (näit. suvatsege, pälvima, solvang, pagendas, siivutuid, mestas, kappama, kabun, sassitoit ja palju muid). Pealegi ei ole neid sõnu kusagil seletatud, kuigi on seletatud isegi võrdlemisi tavalisi võõrsõnu nagu skandaal, majesteet, autor, maskeraad jne.

Nagu sõnavara, nii on tõlkija stiilgi kaugel lihtsusest ja loomulikusest. Laused nagu: „Kuidas me lõbususime, Bettina!“, „Sina püüad ikka solvata“, „Sa pälvivid tasu“ on haruldased isegi harituimas seltskonnas, saati siis laste suus.

Raamatu välimus on ilus, trükitehniline ja illustratiivne külg hea. Teeb head meelt, et Eesti Kirjastuse Kooperatiiv sihikindlalt jätkab kaunite noorsooraamatute väljaandmist.

Lõpuks võin edasi anda ühe noore lugeja muljeid käesolevast raamatust. Kõige enam meeldis „Pipi“ (otsus: väga lõbus ja tore jutt), millele järgnesid „Maskeraad“ ja „Kui olin poiss“. „Päkapikune mees“ ei meeldinud (niisugust poissi polevat olemaski, kes ahvib nii kangesti täiskasvanuid järele ja laseb ennast selle eest läbi peksta ja sömata). Samuti ei meeldinud „Väike advokaat“ ja „Kel pole julgust...“ (esimeses on väga halb poiss ja teises on poiste askeldused vähehuvitavad ja mõttevaesed). „Peale teatrit“ tundus aga nii võimatuna, et seda arvustati sõnadega „see ei ole midagi“.

Lüüdia Palm.

A. Palm: Villem Reiman. Saavutusrohke rahvuslik võitleja. Suurmeeste Elulood nr. 40. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1937. 178 lk. Hind 1 kr. 50 s.

Nagu autor saatesõnas ütleb, on mainitud teoses tegemist teatud määral ainult lõplikku suurmonograafiat ettevalmistava tööga, milles on jõutud rikkaliku materjali hulgast „ainult kõige aktuaalsemat“ ette tuua. Selle juures peab raamat Villem Reimani tööd ja tegevust laimatele ringidele tutvustama, milleks, nagu autor öieti tähendab, on olemas vajadus; edasi suudab ta lootuse järele nendes, kes V. R. on tundnud, äratada mälestusi ja meelitada neid kirja panema ning uurijaile kättesaadavaks tegema.

A. Palmi teos jätab vastuvaidlematult mulje hoolsast ning ustavast tööst, mille tulemuseks on üldiselt täiesti usaldatav pilt Villem Reimani — sellest suurest töömehest, soojahingelisest rahvasõbrast, alati leegitsevast tuleheitjast, siirameelsest võitlejast, aateliselt häälestatud isiksusest ning viimaks — isegi ihulistes ja hingelistes valudes kippsetatud kannatajast.

Pilt, mille autor maalib V. R. kodukohast, on öieti kujukas ja tundub usutavana. Võrdlemisi õige täielikult ja üksikasjaliselt on arendatud V. R. põlvnemislugu, kirjeldatud V. R. esivanemaid — XVIII sajandi lõpust alates — ja ligemat sugukonda ning selle elutingimusi, iseloomustades neid saadaval olevate andmete põhjal, mis mõnes suhtes on arusaadavalt õige lünklikud ja võib-olla ühekülgsedki, peatudes eriti V. R. otsese vanemate juures. Selle kõigeaga antakse elav pilt miljööst, millest Villem Reiman kehaliselt ja hingeliselt võrsus. Huvitaval kombel näeme siingi jälle lähedaid sidemeid vennastekoguduse karge usulise õhukonna ja eesti rahvusliku iseteadvuse tekkimise vahel, missugune asjaolu omast kohast uuesti viitab sellele, et vennastekoguduse liikumine, tahtes küll olla ainult usuline, meil ometi haaras ka sotsiaalseid tunge rahva hinges, mille juurest tõllekordseis oludes ei olnud mitte pikk hüpe rahvusliku iseteadvuse juurde. See nähtus, millele juba varem on tähelepanu juhitud (vt. ms. ka J. Köpp, Laiuse kihelkonna ajalugu, lk. 474), vääriks ligemat jälgimist. Üksikasjade suhtes võiks tähendada ühele ebatäpsusele: millegipärast kõneleb autor „Suure-Kõpu“ kihelkonnast, kuna tõepoolest nõnda nimetatakse valda ja mõisa, kihelkond aga pärast iseseisvumist kannab ametlikult „Kõpu“ nime.

V. R. hariduskäigu kirjelduses on esitatud väga rohkesti andmeid kooliajast, isegi seesuguseid, mille tähendus on õige väike, nagu näit. hinnangud üksikuis kooli õpiaineis; vähem on selgitatud neid tegureid, mis mõjutasid V. R. vaimse ilme kujunemist neil igapäev elus tähtsail ja tihti lõplikult mõõduandvail valmimisaastail. Ülikooli-aegsest elust ja tegevusest tuuakse ka peamiselt väliseid fakte, aga neid õige rohkesti. Seevastu on „rännuaastad“ saanud õige huvitava ja elava, eriti ka sise-

mise ilma kujunemist ja avaldusi iseloomustava kirjelduse, milles V. R. isiksus juba selgelt ja sirgjooneliselt lugeja silme ette astub. On mulje, et see osa on autoril eriti õnnestunud. Siinkohal olgu lubatud õiendavalt märkida, et EÜS ei saanud „Sirvilaudade“ väljaandmisega enam võistelda E. Kirjameeste Seltsiga, nagu võiks järeldada lk. 58, sest selle kalendri ilmuma hakkamise ajal (1896. a. sügisel ilmus esimene — 1897. — aastak.) ei olnud E. Kirjameeste Seltsi enam olemas. Edasi on juhus tuua siinkohal mõningaid lisandusi V. R. tegevuse kohta Valgas 1890. a. sügisel, mis on jäänud täiesti puudutamata, peale fakti mainimise. Elades tol ajal Valgas linnakooli õpilasena ning seistes mõningate asjaolude tõttu lähedal tolaeaegse Valga eesti seltskonna silmapaistvamale korraldajale ning juhile kooliõp. Hans Einerile ja mõnele tema kaaslastele eesti seltskondlikes ettevõtetes, võin esitada järgmisi andmeid V. Reimani Valga ajastu kohta, mis, tõsi küll, kestis ainult kaks kuud. Kõigepealt avaldas V. R. õige tunduvat mõju jutlustajana. Tema sügavasisulistes aatilisest paatosest kantud ning kujurikastes jutlustes nähti nagu Rudolf Kalda tagasitulekut, kes oli jätnud unustamatu mälestuse oma tegevusega Valgas a. 1884—1887; mõnest V. R. jutlusest räägiti veel aastaid pärast tema lahkumist. Eriti puudutas paljusid vihjamine nendele nähtustele, mis viisid mitmeid ev. luteri usu kirikuõpetajaid süüpingile kiriklikkude talituste eest, mis olid korda saadetud isikute juures, keda vene-õigeusu kirik tunnustas oma liikmeks, ehkki nad sealt olid lahkunud. Oli ju see küsimus Valgas eriti hell, sest eelmine õpetaja Friedrich Lezius pidi seesuguste süüdistuste põhjal õpetajaametist jädavalt lahkuma ning kandma vangistuskaristust; ka aitasid meeleolu ärevil hoida ringkonna-kohtu väljasõidud Valka: mõnikord võis näha suuremaid rahvahulki raekoja ees, kus peeti kohtuistungeid, põnevusega jälgimas kohtu ette minevaid ja sealt tulevaid kirikuõpetajaid. Teiseks on mainida, et V. R. Valka ilmudes nähtavat rõhku pani kiriku juures oleva, R. Kalda asutatud eestikeelse raamatukogu täiendamisele: kogusse ilmus otsekohe suure arv uuemaid, tuumakaid raamatuid, mida raamatukogu innukamad kasutajad, koolide õpilased, eriti soojalt tervitasid. Viimaks oli ka teada, ehkki kitsamas ringis, et V. R. õhutas eesti seltsi asutamise mõtet Valgas ja tegi selleks eeltöid, mille otseks tulemuseks oli järgmisel aastal (1891) ellu astunud Valga Eesti Karskuse Selts.

Mis puutub edasi V. R. Kolga-Jaani aegse elu ja tegevuse kirjeldusse nii koha peal kui väljaspool, siis on sellele osutatud suurt tähelepanu ja huvi ning on koondatud ohrasti andmeid. Töö raamist on paratamatult sõltuv, et soovides esitada võimalikult täielikku ülevaadet, autor on paljudes asjades pidanud piirduma faktide konstateerimisega ja mõningate lühemate kokkuvõtete ja iseloomustuste esitamisega, jättes kõrvale V. R. sise- ja mõtteilma kujunemise ligema jälgimise. Mõneski kohas kerkib lugejal küsimus, miks V. R. talitas nõnda või teisiti, kuid vastus jääb saamata või on väheütlev, korrati ka ebatäpne. Olgu siinkohal viidatud vaid mõnele seletusele, mis antud kujul ei ole mitte küllalt põhjendatud. Kui lk. 90 väidetakse, et V. R. huvide avardumine majanduselu suunas uue sajandi esimesil aastail on toimunud „Teataja“ ümber koondunud rühmitise mõjul, siis võiks seda ainult suure reservatsiooniga vastu võtta. Muidugi seisid V. R-l vaimse kultuuri alad eriti lähedal, kuid ometi nägi, nagu nende ridade kirjutaja isiklikkude kokkupuutumiste põhjal 1896. a. alates võib öelda, V. R. õige varakult rahva elu arengut ja kujunemist üldiselt ühtlase tervikuna. Nii on arusaadav, et V. R. juba aastaid enne „Teataja“ ilmumist võimaluse korral oma kirjutistes puudutab majandusellu küündivaid küsimusi (vt. sama A. Palmi teos, lk. 128, 132), samuti tema väga elav huvi Eesti Põllumeeste Seltsi näituste korraldamise vastu Tartus. Küll võib kõnelda sellest, et V. R. majanduspoliitiliste ja sotsiaalsete vaadete kujunemisse on avaldanud teatud mõju omaaegne saksa vabameelne poliitikamees, end. kirikuõpe-

taja Friedrich Naumann, keda V. R. alguses tõsiselt hindas ja kelle mõttesuundadega ta tutvus peamiselt ajakirja „Die Hilfe“ kaudu; samuti tundis ta mäletavasti elavat huvi „maareformi“ (Bodenreform) algataja A. Damaschke vaadete vastu. Üksiknähtustele reageerides ei jäänud V. R. ainult pealtvaatajaks, vaid ta pidi järjekindel olema ja käe külge panema siis, kui selleks avanes võimalus. Sellega on seletatav ka Kolga-Jaani kirikumõisa maade jagamine.

Oletuse kohta (lk. 142), et välismaasõit a. 1905 V. R. „teoloogilisi ja kirikupoliitilisi vaateid selgitas ja teritas“, on tähendatud, et see on võetav nõnda ikkagi ainult teatud piirides. V. R. oli omaaegse protestantliku usuteadusega õige varakult pidevas kontaktis nii otsese kirjanuduse kui ajakirjade, eriti ajakirja „Die Christliche Welt“ kaudu. Samuti olid tema seisukohad kodumaa ev. luteri usu kiriku valitsemise ja korralduse küsimustes juba enne seda selgeks ja kindlaks kujunenud, eriti olukordade ja sündmuste tõttu kirikus ja üksikkogudustes. Neis asjus ei olnud Saksa ja meie olude tunduva erinevuse tõttu Saksamaalt suuremat õppida.

Viimaks tähendatagu mõnele väiksemale ebatäpsusele, mis lugemisel on silma puutunud. V. R. tütre Linda sünniaasta ei ole mitte 1898 (lk. 85), vaid 1893; esimene „Postimehe“ number ainult Jaan Tõnissoni vastutaval toimetusel, nr. 263, ilmus pühapäeva tõttu 2. detsembril, mitte 1. det. (lk. 123). Eksikujutlust tekitav on ka väide, et E. Kirjam. Seltsi raamatukogu, minnes üle EÜS-le, „saab eesti rahvusraamatukogu aluseks“. Tõepoolest oli EÜS-s juba hulka aastaid tehtud sihikindlat tööd eestikeelsete raamatute, ajalehtede, ajakirjade ja igasuguste trükitööde kogumiseks, nii et 1893. a. I poolaasta lõpul oli kogus juba 3427 eestikeelset raamatut, missugune arv iga aastaga suurenes (vt. J. Köpp, EÜS-i ajalugu I, lk. 116 jj., 174, 228). Nii oli a. 1897 tegelikult üle antud E. Kirjameeste Seltsi raamatukogu, milles oli lõpetamiskoosoleku otsuse järgi (a. 1894) 1840 numbrit (vt. F. Tuglas, E. Kirjam. S., lk. 293), mis kõik väärtuse suhtes sugugi mitte samal tasemel ei seisnud, ainult lisandiks, mitte aga „aluseks“. Ka E. Kirjam. Seltsi kirjastuslao osa ei andnud siin tunduvat lisa, kuna see sisaldas raamatuid, mis loomulikult leidsid ka raamatukogus eneses.

A. Palmi kahtlemata väga andmeterikka töö sisu juures ei ole võimalik pikemalt peatuda. Ainult niipalju olgu öeldud, et tööle on teatud määral komistuskiviks saanud ülekasvamine rahvaraamatu raamidest. Paljude üksikasjade esitamine kisub lugejat siia ja sinna, raskendab kogupildi kujunemist. Kohati, eriti lõpupoole, muutub kirjeldus aforistlikuks andmete koguks, hinnangud mõnikord üldsõnaliseks ja seega vähütlevaks: „R. on juba hästi süvenenud karskustöö teoriasse“ (lk. 139), „suurepärase ja tulise karskuskirjutise...“ (lk. 142) jt.

Edaspidine uurimine peab veel mõndki asjaolu selgitama, praegu aga toob A. Palmi töö paljudele ligidale mehe elukäigu, kelle elu oli täis pidevat tööd ja väsimatut võitlust, aga ka sügavat traagikat: füüsiline nõrkus noorest põlvest peale saatjaks, rasked haigusnähtused paljude aastate kestel üha kasvavas ägeduses, vaenulikkus kohalike võimukandjate — sakslaste ja venelaste — poolt, vastuolud ligemate ametikaaslastega ning teravused eesti avalikus elus, viimaks kibeduseni ulatuvad arusaamatused kohaliku rahva hulgas — ja kõige selle juures vaim ja süda ikka seal, kus otsitakse tõe ja õigust ja kus on kujunemas eesti rahva saatus, tema olevik ja tulevik.

J. Köpp.

Aleksander Uurits. Kirjutanud Alfred Vaga. Kirjastus O/Ü „Kultuurkoondis“, Tallinn, 1938. 61 lk. Hind ?

Üks mahult väiksemaid ja hinnalt arvatavasti kättesaadavamaid meie seniste kunstnikemonograafiate seas, kui arvestada vaid soliideid

väljaandeid, mille hulka käesolev teos kahtlemata kuulub — seda juba oma reproduktsioonitehnilise kvaliteedi tõttu. Ja umbes kahekümnel leheküljel on antud üsna tihe ülevaade niihästi Aleksander Uuritsa „ajalikest elust“ kui ka loomingust, niipalju kui viimast meil praegu tuntakse.

See mitte just ulatuslik monograafia, mil pealegi pole selgitada suuri kunstilisi arenguid ning võite, peaks siiski pakkuma küllaltki põnevaid igale lugejale oma illustatsioonide-osas kui ka tekstis. Tänu A. Uuritsa traagilisele või nn. boheemlikule saatusele ja ta mitmete silmapaistvamate teoste küllaltki teravale, omapärasele ning ühtlasi rahvuslikule romantismile, mis ütleb palju ka laiemale publikule, on käesolev kunstiraamat elav ja „õpetlik“ juba oma ainelt. Autori esitusviis on esinduslik ja diskreetne, ent mitte just ladus selle sõna tavalises mõttes, eriti alguses. Selles stiilis ta sagedasti pikkade ja oma sisukuses õige keeruliste lausetega on midagi „literaatlikku“, midagi endisaegade asjatundlikust noblessist, mis ei sobigi halvasti meie omaaegse kunstikoidiku ja selle mitmete pitoresksete üksikasjade kujutamiseks.

Siiski võiks tõusta küsimus, kas käesolevas monograafias ei oleks pidanud autor rohkem tähelepanu pühendama vaatluseluse loomingu kunstiteoreetilisele tõlgendusele — kas või ainult selle vooludevahelisele kuuluvusele. Tõsi küll, viimases suhtes on Uuritsa kohta üldjooneline orientatsioon antud seal, kus räägitakse ta kunstilise individuaalsuse kujunemisest Peterburis N. Roerichi ja I. Bilibini mõju all. Siin öeldakse muide: „...sajandi algul mitmel maal esile tõusnud tung rahvusliku stiili, ainekliku ja omapära järele kunstis, mille üheks jõulisemaks avalduseks oli pöördumine vana rahvakunsti loomingulise vaimu otsimisele ja kunstilisele taaselustamisele, oli vahest tugevamalt kui kuskil mujal maksvusele pääsnud Venemaal. Seesama tung eriuimelise rahvusloomingu järele, mis Soomele andis A. Gallén-Kallela ja Norrale Gerh. Munthe.“ Ometi oleks võinud järgnevas ka otsesemalt viidata Uuritsa rahvuslik-romantiliste taotluste sugulusele Kallela omadega, eriti pannoo puhul „Jahilt tulek“, kus võib rääkida otse stiilisugulusestki. Sellele vastukaaluks oleks tulnud muidugi esile tõsta ka puht-isikupäraseid jooni Uuritsa loomingus — alates juba üsna varasega. Tundub, et Uurits taotleb oma varasemais graafilisis lehis küll ülalmainitud välismaiste rahvusromantikute eeskujul eepilist lihtsust ja monumentaalsust, kuid teeb neist rohkemgi kontsessioone lüürilisele printsipiile, mis on nii tihedasti seoses ta närvliku ja tundliku (mitmeti otse „viiraltliku“) kunstivaistuga. Samuti oleks võinud eksaktsemalt jälgida eriti Uuritsa hilisemat loomingulist kontakti puht-kaasaegse, s. t. sisulisest minevikuromantikast puutumatu „pariisliku“ kunstiga, nagu seda näitab muide ka tore akvarell „Jänesejaht“ aastast 1915, ent vahest veelgi puhtamal kujul mitmed palju varasemad asjad. Üldjoontes on autor selle klassifikatsiooni muidugi andnud ja kohati hinnanud üsna täpselt ning ühtlasi avaralt. Seda võiks öelda vaatluse lõpetuse kohta, kus pastellmaaling „Võitlevad ratsanikud“ õigusega viiakse seoses Uuritsa varasema ead otsingutega, kuid ühtlasi tõstetakse see teos ta oluliselt küljelt kõrgemale Roerichi ja Bilibini toodangust, kellest Uuritsa otsingud omal ajal lähtusid. See teos õieti tundub haruldase sünteesina värskest impressiivsusest ja mineviku-sisulisest monumentaalsusest, millist õnnelikku ühendit pakuvad meie kirjanduses K. A. Hindrey paremad ajaloolistel ainetel kirjutatud leheküljed.

Kuid vahest on ülekohtunegi nõuda igakülgselt avarust lühikeselt monograafiliselt kirjutiselt teemal „elu ja looming“. Loomingut interpreteeriv osa peaks monograafias ikkagi esinema täiesti iseseisva vaatlusena. Käesoleval juhul aga ütleb autor ise, et käsitledava kunstniku loomingust ei saa anda täit ülevaadet, kuna ta viimaste eluaastate toodang on jäänud valdavas enamikus Venemaale, kus ta elas ja töötas sõja

ning revolutsiooni raskel ajal. Autor lõpetabki lootuseavaldusega, et juba lähem tulevik ses suhtes mõndagi avastab.

Lõpetuseks väike küsimus kirjaviisi asjus: mistarvis mõiste „Eesti mütoloogia“ (keset lauset) suure tähega (lk. 16), nagu meil veel vähe segataks suure ja väikese tähe kuuluvust?

H. Paukson.

Ed. Laaman: Eesti iseseisvuse süünd. K/ü. „Loodus“, Tartu, 1936—1938. 784 lk. („Eesti rahva ajaloo“ lisaköide I.)

Ed. Laamani „Eesti iseseisvuse süünd“ tõendab veenvalt, kuivõrd keeruline protsess on ühe rahva poliitilise iseseisvuse saavutamine. Ligi 800 tihedat lehekülge osutuvad vägagi napiks mõne üksiku aasta komplitseeritud jõudude ja püüdmuste mängu edasiandmiseks.

Üllatavalt ja sümpaatselt mõjub tagasi vaadates eesti demokraatliku ühiskonna poliitilise võitluse sirge joon ja parlamentaarne üksmeel noil vastutusrikkail ja otsustavail aastail — 1917. a. revolutsioonist Vabadussõja lõpuni 1920. See ajastu Eestis kõlbaks peaaegu demokraatliku poliitika klassiliseks küpsusnäiteks. Suhtumine Vene revolutsioonilistesse võimudesse, enamlastesse, okupatsioonivõimudesse, lõpuks pikaleveniva Vabadussõja pingutus, sõjaaegne julge ja osav sisepoliitika, diplomaatiline tegevus välismaal ja siseriigis, eriti rahutegemisel — siin on toimitud otse süüdinud poliitikute osavuse, kindluse ja vaistuga, mida meie minimaalsete poliitiliste kogemustega rahvast ja ta juhtidest vaevalt võidi uskuda. Nii kerkib selle käsitluse taustal üha reljeefsemalt esile J. Poska võrratu diplomaadikuju, kellega võrdset pole tõusnud tänini. Samuti saab meile üha ilmsemaks J. Laidoneri suurus mitte ainult sõjaliselt, vaid ka poliitiliselt.

Vabadussõjas tipnev võitlus rahvusliku enesemääramise eest on meie uusima ajaloo tsentraalseim sündmus ja tähtsaim uurimisprobleem. Kuigi see ajajärk on meile veel liiga lähedal, siiski on juba nüüd selle küsimuse ümber tekkinud laialdane kirjandus, mis esialgu sisaldab küll vähem uurimuslikke käsitlusi kui mitmesugust allikmaterjali.

Ka Ed. Laamani suure teose peamine väärtus seisab väga rikkaliku allikmaterjali kokkukandmises ja tsiteerimises. Kuid Laamani teos tähendab ühtlasi esimest tõsist ja julget katset teerivkülevaadet anda meie iseseisvusvõitlusest. Hõredate uurimuslike eeltööde tõttu nõuab see töö ühelt inimeselt tõesti tüsedat pingutust ja julget pealehakkamist, nagu seda hakkamist oli omal ajal M. Kampmannil, kes samuti peaaegu eeltööta löi mitmekõitelise eesti kirjandusloo. Kui veel silmas pidada, et üheaegselt ilmunud ja käesolevale mitmeti paralleelse suurteose „Eesti Vabadussõda 1918—1920“ koostamiseks on töötanud terve staap isikuid hulga aastate jooksul, siis tuleb seda enam hinnata üksiku isiku usinust ja harrastust, pealegi oma otsese kutsetöö kõrval. Ei ole siis ka imeks panna, et Laamani teos on saanud vähem küps, kuid see-eest on see vaimukamalt ja huvitavamalt kirjutatud kui teine.

Ed. Laamanist on kujunenudki meie uusima, iseseisvusvõitluse ajastu eritundja. Ta on selt alalt ennegi avaldanud töid, näit. „Eesti lahkumine Vene riigist“ (1925), samal aastal mimeograferitud teose „Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu“, lisaks käsitlusi välisdelegatsiooni tegevuse, J. Poska jm. teemade kohta. Käesolevas on nüüd kogu probleemistik antud tervikuna.

Nagu öeldud, Ed. Laamani „Eesti iseseisvuse süünd“ ja Vabadussõja Mälestamise Komitee välja antud „Eesti Vabadussõda 1918—1920“ suurel määral katavad teineteist. Kas ei ole siin tegemist koguni asjatu paralleeltööga? Teatud määral küll, kuid viimase teose teema on kitsam, tema spetsiaalses osas asub peaõhk otseselt sõjalise tegevuse kujutamisel, kuna Laamani töös käsitletakse meie iseseisvusvõitlust ja sellega liituvat Vabadussõda avaramas poliitilises ja ka välispoliitilises perspektiivis.

Väga rikkaliku allikate koondamise tõttu (allikate arv on aukartust äratavalt suur, ulatudes sadadesse) ja selle materjali küllusliku tsiteerimise tõttu täidab teos ka mõnesuguse materjalivalimiku aset. Hindavaid ja arutlevaid osi seevastu on arendatud tagasihoidlikult, kuid ilmse asjatundlikkusega probleemide suhtes. Kuigi teos ei ole uurimusena küps, on ta just materjali rikkuse ja mitmekülguse tõttu võrratu huvitav. Et siin esitatakse pealegi väga rohkesti säärast materjali, mida ei ole kerge kätte saada ja mis trüki ilmub esmakordselt, siis on teosel väga tugev uudsus mulje. Nii võib siin otsekuul vastukajana suure elavuse ja tunde-tooniga uuesti läbi elada noid aegu ja noid ideoloogilisi ja füüsilisi võitlusi, mida siis võideldi.

Siiski tekib teose puhul ka lahkarvamisi ja soove.

„Eesti iseseisvuse süünd“ moodustab, nagu öeldud, „Eesti rahva ajaloo“ lisaköite. Esitades iseseisvumislugu poliitilisest vaatenurgast, on see ajalooks üksinda liiga ühekülgne. Säärasel juhul ootasime „Eesti rahva ajaloo“ järgnevais köites paralleelseid käsitlusi vähemalt majanduslikust ja kultuurilisest vaatenurgast, sest siinses jäävad ju arvestamata paljud iseseisvumist soodustanud apoliitilised tegurid, nagu hariduslikud ja kultuurilised püüded, majanduselu oma mitmekülguses, kirjandus, teadus, rahvusiseloorm, omavalitsuspraktika ja paljud muud tegurid, mis õieti loovadki poliitiliste püüdluste tausta ja miljöö.

Metoodiliselt küsitav on sissejuhatus: see on koostatud samal deskriptiivsel viisil kui kogu teos, kuid seks varutud kitsa ruumi tõttu on sellest saanud vaid hõre skits, mis põgusalt riivab poliitilise mõtte arengujoont ärkamisajast alates. Võetakse üks tsitaat siit, teine sealt. Vähemalt see osa pidanuks olema sünteetilisem, muidu tundub ta oma hõreduses ja pinnalisuses diletantlik. Mitmesugused sõnavõttud ajakirjanduses ja ka raamatuis ei tarvitse veel olla tõelised allikad. Sageli ei olnud sääraseil sõnavõttudel ega sõnavõtjail kuigi olulist mõju sündmuste käiku.

Selle osa metoodiliseks ja sisuliseks moodupuuks kõlbab järgmine iseloomustav detail. Lk. 25 korratakse ja levitatakse uuesti ammugi õienadatud pisieksimust, nagu oleks „Sakala“ a. 1879 6 kuuks suletud (pro 8 kuuks). See iseandast tühine detail näitab ometi, kui visalt ja vintselt kord tekkinud vead edasi elavad ja paljunevad otsekuul parasiidid, tänu nn. sekundaarseile allikaile. Siit järgneb moraal, et ei saa huupi usaldada varasemate käsitluste faktilist osa, kui isegi algallikate suhtes on sageli põhjust kriitiline ja ettevaatlik olla. Elamuparasiite hävitame edukaimalt piinliku puhtuse ja korraga, vigu-parasiite samuti piinliku kontrolli, täpsuse ja primaarsete ning usaldusväärsete allikate tarvitamisega. — Ed. Laaman ei ole selles osas arvestanud uuemaid uurimusi ärkamisaja kohta. Seepärast väidabki ta, et a. 1881 keisrile esitatud märgukiri moodustas „Eesti esimese poliitilise programmi“ (lk. 26). Vt. aga prof. Hans Kruusi uurimust „Eesti rahvusliku ärkamisaja algupäevilt“ (E. Kirj. 1934), kus dokumentaalselt näidatakse, et analoogiline märgukiri esitati Peterburis esmakordselt juba a. 1864. — Mõnd muudki mõttekäiku oleks vist põhjust korrigeerida. Näiteks väidab autor, et venestuse pealetung Eestis on jäänud viljatuks (lk. 37). Võib-olla poliitiliselt, kuid kultuuriliselt ja rahvuslikult küll mitte. Mainigem vaid vene keele oskuse laialdast levimist ühes sellest johtuvate ja sellega kaasnevate mõjude ja nähtustega, intelligentsi süstemaatilist kaotsiminekut teenistusvõimaluste kaotamise tõttu kodumaal jpm.

Päriskäsitluse suhtes, kus autor on oma meistrilal, ei ole põhjust olulisi etteheiteid teha. Tundub vaid, et Soome abi hindamine Vabadussõjas on sooritatud liiga soomlaste seisukohalt. Põhjendamatuks jääb, miks on Eesti Vabariigi *de jure* tunnustuse saavutamise käik käesolevast teosest välja jäetud.

Kaaluva osa teose väärtusest moodustab rikkalik pildimaterjal, mis sisaldab palju meile haruldasi ülevõtteid. Jääb koguni mulje, et teos

on „ülepildistatud“, sest mitmete piltide esinemine käesolevas teoses pole sisuliselt küllalt tingitud. Seejuures leidub pildidel ebaküündivaid allkirju.

Kokkuvõttes on teosel eeskätt materjali- ja vaid teises järjekorras uurimuslik väärtus. Antud on küll süstemaatiline, kuid mitte teaduslik-sünteesiline, vaid deskriptiivne ja populaarne ülevaade poliitilistest teguritest, mis meie riikliku iseseisvuse püüdmusi soodustasid või takistasid. Töö sellist laadi arvestades tuleb pidada pigem vooruseks, et autor tagasihoidlik on hinnangutega ja piirdub peamiselt faktilise materjali esitamisega. Kahjuks näib teos olevat rutates kirjutatud, seetõttu rohkem nagu suurest laastust löödud, väljendades ometi igal sammul autori tusedat eruditsiooni ja teadmisteküllust. Lünki muidugi pole võidud vältida, need on tingitud allikalistest põhjustest. Autor ise juhib tähelepanu sellele, et Eesti arhiivide materjal on puudulik, välisarhiivid aga suletud. Nii et õige suurel määral on tulnud materjalina tarvitada ajakirjandust ja isikute mälestusi. Sellest järeldub, et praegune käsitlus ei või materjaligi mõttes olla lõplik.

Allikate sisuline kasutamine näikse olevat korras, kuid nende kasutamise tehnika on soovida jättev ja kõikev. Nii selgub käsitlusest, et allikaid on olnud isegi rohkem, kui sisaldab nende loetelu. Näiteks on allikate loetelus märkimata, et reall tegelasilt on saadud ka suulisi teateid (O. Kurvits, A. Larka, P. Schneider, A. Piip, E. Põdder, J. Laidoner jt.). Kasutatud trükimaterjalidest puuduvad allikate loetelus vähemalt E. Maapäeva protokollid ja „Vabadusmonument“ I. Teiselt poolt esineb sageli materjalide tarvitamist, ilma et allikat üldse teada antaks, näiteks lk. 78, 86, 154, 206, 207, 265, 328, 349, 401, 484, 485 jm. Ei ole selge, miks on kasutamata jäänud selline tüse teos nagu prof. A. Piibu „Tormine aasta“. Tsiteerimisviis ei ole ühtlane: kord nii, kord teisiti. Mitmed mainitud puudustest johtuvad sellest küsitavast meetoodilis-tehnilisest võttest, et kirjanduse loetelu on antud teose algul, a. 1936, kuna teos lõplikult valmis alles a. 1938. Üldiselt tuleb siiski väga tunnustavalt suhtuda autori püüdlikkusse allikate ülesandmisel.

Ed. Laamani töö jääb vististi tusedaimaks saavutuseks 1938. aasta ajalookirjanduses. See tüse provisoorne ja üldorienteeriv ülevaade võimaldab ja vajab nüüd süvendatud analüütilisi erikäsitlusi enne sünteesi loomist.

August Palm.

Üksiknumbri hind 50 s.